

1. Uvod: zašto je Marx sociološki nezaobilazan

Karl Marx pripada uskom krugu autora bez kojih je gotovo nemoguće razumjeti razvoj moderne sociologije. Iako se najčešće istodobno opisuje kao filozof, ekonomist, politički mislilac i revolucionarni teoretičar, njegov doprinos sociologiji je dubok i trajan. Marx je jedan od onih autora koji nisu društvo promatrali kao statičan skup institucija, nego kao povijesno promjenjivu cjelinu obilježenu sukobima, proturječjima i odnosima moći. Upravo zato njegovo mišljenje stoji u temelju onoga što će se kasnije razviti kao **konfliktna perspektiva u sociologiji**.

Za razliku od teorijskih pristupa koji u društvu prije svega vide red, integraciju i stabilnost, Marx društvo promatra kroz prizmu **sukoba, nejednakosti i povijesne promjene**. Njegovo temeljno pitanje nije što društvo drži na okupu, nego kako je društvo strukturirano, tko u njemu ima moć, tko raspolaže sredstvima za proizvodnju, tko radi, tko privrjava rezultate rada i kako iz tih odnosa nastaju nejednakosti, sukobi i mogućnosti društvene promjene. U tom smislu Marx uvodi sociologiju u područje analize strukturalnih proturječja društva. On pokazuje da društveni poredak nije neutralan ni prirodan, nego da je rezultat određenih povijesnih odnosa, osobito ekonomskih i klasnih.

Marxov sociološki doprinos posebno je važan zato što je među prvima na sustavan način pokazao da društvene odnose ne treba objašnjavati samo idejama, moralnim načelima ili političkim ustanovama, nego i načinom na koji ljudi **proizvode svoj život**. Njegova poznata teza da način proizvodnje materijalnih sredstava određuje društvene odnose i oblike duhovne djelatnosti upućuje na to da se društvo ne može razumjeti bez analize rada, vlasništva, proizvodnje i raspodjele dobara. Time Marx sociologiji daje snažan analitički alat: društvo se mora promatrati kroz povezanost ekonomskih odnosa, klasne strukture, političke vlasti i ideoloških obrazaca. To ne znači da je sve moguće svesti samo na ekonomiju, ali znači da se društvene institucije i svijest ne mogu odvojiti od materijalnih uvjeta života.

Marx je sociološki nezaobilazan i zato što je razvio pojmove koji su i danas ključni za razumijevanje društva: **klasa, klasni sukob, eksploatacija, otuđenje, ideologija, povijesne formacije, podjela rada, kapitalizam i revolucija**. Ti pojmovi nisu važni samo kao dio povijesti ideja, nego i kao analitički instrumenti za razumijevanje suvremenih društava. Kada danas raspravljamo o ekonomskim nejednakostima, nesigurnim oblicima rada, globalnom kapitalizmu, političkoj moći ekonomskih elita, ideološkim opravdanjima društvene nepravde ili osjećaju otuđenosti u radnom i svakodnevnom životu, i dalje se, izravno ili neizravno, krećemo unutar pitanja koja je Marx prvi formulirao s velikom teorijskom snagom. U tome leži njegova trajna aktualnost.

Važno je također naglasiti da Marx društvo ne promatra kao gotovu i nepomičnu strukturu, nego kao **povijesni proces**. Društveni odnosi nisu za njega vječni ni prirodni. Oni nastaju, razvijaju se, ulaze u krize i nestaju. U tom je smislu Marx jedan od najvažnijih mislilaca povijesnosti društva. Kapitalizam, primjerice, za njega nije prirodno ni konačno stanje ljudske zajednice, nego povijesna formacija koja ima svoje uvjete nastanka, unutarnja proturječja i granice. Time Marx sociologiji daje sposobnost da društvo promatra dinamički, kao proces ispunjen sukobima i mogućnostima promjene, a ne kao sustav koji treba samo opisati u njegovoj postojećoj ravnoteži.

Marx je nezaobilazan i zato što čovjeka ne promatra samo kao nositelja uloge u društvu, nego kao biće rada, stvaranja i povijesnog samopotvrđivanja. U njegovu mišljenju društvo nije samo mreža institucija, nego prostor u kojem čovjek ostvaruje ili gubi svoju ljudsku bit. Upravo zato će pojmovi rada i otuđenja zauzeti tako važno mjesto u njegovoj teoriji. Marxova sociologija nije samo analiza strukture moći, nego i analiza uvjeta pod kojima čovjek može ili ne može živjeti kao slobodno, stvaralačko i društveno biće. U tome se vidi širina njegova doprinosa: on istodobno misli ekonomiju, društvo, povijest i čovjeka.

Naravno, Marxova teorija bila je i ostala predmet brojnih rasprava i kritika. Zamjeralo mu se da previše naglašava ekonomsku dimenziju društva, da povijest tumači previše shematski ili da pojedine složene društvene procese svodi na klasne odnose. No upravo i te kritike potvrđuju njegovu veličinu: Marx nije autor kojega se može jednostavno zaobići. S njim se možemo slagati ili ne slagati, ali ga ne možemo ignorirati. On je jedan od onih mislilaca koji je odredio teren na kojem moderna sociologija i danas raspravlja o moći, nejednakosti, radu, kapitalizmu i društvenoj promjeni.

Može se zato reći da je Marx sociološki nezaobilazan iz najmanje tri razloga. Prvo, zato što društvo analizira kao povijesno promjenjivu cjelinu obilježenu sukobima i odnosima moći. Drugo, zato što uvodi trajno važne pojmove za analizu društvene nejednakosti, rada i ideologije. I treće, zato što pokazuje da se iza prividno stabilnog društvenog poretka kriju duboki strukturni odnosi koji određuju tko radi, tko posjeduje, tko odlučuje i tko snosi posljedice. Upravo zbog toga Marx ostaje jedan od temeljnih autora sociologije: ne samo kao klasik prošlosti, nego i kao sugovornik bez kojega ni danas ne možemo ozbiljno misliti društvo.

2. Intelektualni i životni okvir

Karl Marx pripada onoj rijetkoj skupini mislilaca čiji se životni put i teorijski rad gotovo ne mogu odvojiti. Njegova biografija nije samo pozadina njegova djela, nego i dio objašnjenja zašto je upravo on društvo promatrao tako snažno kroz prizmu sukoba, proturječja, rada, siromaštva, moći i povijesne promjene. Marx nije bio kabinetski mislilac koji je društvo promatrao iz sigurne udaljenosti. Njegov život obilježen je političkim pritiscima, egzilom, materijalnim teškoćama, novinarskim radom, intelektualnim sukobima i stalnim nastojanjem da teorijski razumije duboke procese modernoga društva. Upravo zato njegov intelektualni razvoj treba promatrati zajedno s njegovim životnim iskustvom i povijesnim kontekstom u kojem je djelovao.

Karl Marx rođen je 1818. godine u Trieru, a umro je 1883. u Londonu. Tijekom života djelovao je kao novinar, filozof, ekonomski teoretičar, politički mislilac i revolucionarni autor. Njegov život bio je izrazito turbulentan: selio se između različitih gradova i država, ulazio u sukobe s vlastima, bio izlagan političkom pritisku i cenzuri, a velik dio života proveo je u materijalno vrlo teškim okolnostima. Sve to nije bilo sporedno za razvoj njegove misli. Marx je moderni kapitalizam i društvene nejednakosti promatrao ne samo kao teorijski problem, nego i kao stvarnost koja oblikuje život milijuna ljudi. Zbog toga njegova teorija nikada nije bila samo apstraktna interpretacija društva, nego i pokušaj da se razumije povijesna dinamika jednoga poretka koji istodobno stvara bogatstvo i bijedu, napredak i otuđenje, moć i nemoć.

Vrlo važnu ulogu u Marxovu intelektualnom razvoju imala je njegova suradnja s **Friedrichom Engelsom**. Ta suradnja nije bila usputna ni pomoćna, nego presudna. Engels nije bio samo Marxov prijatelj i financijski oslonac, nego i intelektualni sugovornik s kojim je Marx razvio

mnoge temeljne ideje. Njihovo je zajedničko djelo *Manifest Komunističke partije* jedan od najpoznatijih političko-teorijskih tekstova moderne povijesti, ali važnije od samoga djela jest činjenica da je suradnja s Engelsonom Marxovu mišljenju dala dodatnu širinu, osobito u povezivanju filozofske kritike, političke ekonomije i analize klasnih odnosa. Engelsovo poznavanje industrijskog kapitalizma, radničke klase i ekonomskih procesa bilo je za Marxa iznimno važno, baš kao što je Marxova teorijska dubina Engelsovu radu dala snažan filozofski i sociološki okvir. Njih dvojica zajedno stvorili su jednu od najsnažnijih intelektualnih suradnji u povijesti društvene misli.

Marxov intelektualni razvoj najbolje se vidi i kroz njegova glavna djela. Među ranim radovima posebno su važni *Kritika Hegelove filozofije prava* iz 1843. i *Ekonomsko-filozofski rukopisi* iz 1844., gdje se već jasno pojavljuju teme koje će ga pratiti cijeli život: kritika države, religije, modernog društva, rada i otuđenja. U tim ranim tekstovima Marx još uvijek snažno djeluje unutar filozofskog horizonta, ali već pokazuje prijelaz prema analizi konkretnih društvenih odnosa. *Manifest Komunističke partije* iz 1848. donosi jasnu političku artikulaciju njegovih ideja, osobito naglasak na klasnoj borbi i povijesnoj ulozi proletarijata. U kasnijim djelima, poput *Priloga kritici političke ekonomije* iz 1859. i osobito *Kapitala* iz 1867., Marx ulazi u mnogo dublju i sustavniju analizu načina proizvodnje, robe, rada, vrijednosti, eksploatacije i kapitalističke akumulacije. Upravo ta djela pokazuju kako se njegov rad kreće od filozofske kritike prema sve snažnijoj sociološko-ekonomskoj analizi modernog društva.

Marxovu misao nije moguće razumjeti izvan **povijesnog konteksta 19. stoljeća**. To je stoljeće ubrzane industrijalizacije, urbanizacije, širenja tržišta, nastanka modernih klasa i dubokih društvenih nejednakosti. Stari feudalni poredak postupno ustupa mjesto kapitalističkom društvu u kojem proizvodnja postaje masovna, tržišna i usmjerena prema profitu. Istodobno nastaju novi oblici siromaštva, prekarnih uvjeta rada, dječjeg rada, radničke bijede i političke nemoći širokih slojeva stanovništva. Gradovi rastu, industrijska proizvodnja se širi, a društveni odnosi postaju sve više određeni odnosima između kapitala i rada. To je svijet u kojem se modernost ne pojavljuje samo kao napredak, nego i kao duboka socijalna proturječnost. Marx je upravo tu proturječnost uočio kao središnji problem modernoga društva. Nije ga impresionirao samo tehnički razvoj kapitalizma, nego i činjenica da taj isti sustav počiva na dubokim nejednakostima i strukturnom iskorištavanju rada.

Na Marxovu misao snažno su utjecale i političke napetosti njegova vremena. Europa 19. stoljeća obilježena je revolucijama, nacionalnim previranjima, slabljenjem starih monarhijskih poredaka i nastankom novih političkih pokreta. Posebno je važna godina 1848., vrijeme revolucionarnih previranja širom Europe, kada se snažno otvara pitanje političkih prava, socijalne pravde i mjesta radničke klase u povijesti. Marxova misao nastaje upravo u tom povijesnom horizontu. Njegove teorije zato nisu samo refleksija o društvu, nego i pokušaj da se uhvati povijesni trenutak u kojem stari svijet puca, a novi još nije stabiliziran. To je i razlog zašto je njegovo mišljenje tako snažno usmjereno na povijesnu promjenu: društvo za njega nikada nije gotov poredak, nego proces u kojem se suprotstavljene sile stalno sukobljavaju.

Važno je uočiti i da Marxov intelektualni put prolazi kroz nekoliko faza. U ranoj fazi snažno je obilježen filozofijom, osobito odnosom prema Hegelu i Feuerbachu, te pitanjima ljudske biti, rada i otuđenja. U srednjoj fazi sve više ulazi u političku borbu, novinarstvo i analizu države, prava i revolucije. U kasnijoj fazi njegov rad postaje mnogo usmjereniji na političku ekonomiju, analizu kapitalističkog sustava i zakonitosti njegova razvoja. No unatoč tim promjenama, kroz sve faze ostaje jedna stalna nit: pokušaj da se shvati kako materijalni uvjeti života, rad, proizvodnja, vlasništvo i klasni odnosi oblikuju društvo i svijest ljudi. Upravo ta

nit omogućuje da se Marxovo djelo promatra kao koherentna cjelina, iako ono obuhvaća filozofiju, ekonomiju, politiku i sociologiju.

Marxov intelektualni i životni okvir važan je i zato što pokazuje kako se kod njega teorija i praksa stalno dodiruju. On nije vjerovao da je zadatak mišljenja samo opisivati svijet. Njegov je poznati stav da filozofi svijet samo različito tumače, a da ga je bitno promijeniti, sažima tu posebnu vezu teorije i povijesne prakse. To ne znači da je njegova misao samo politički pamflet, nego da je za njega razumijevanje društva nerazdvojivo od pitanja njegove promjene. U tom smislu Marx se razlikuje od mnogih drugih klasičnih autora: njegovo mišljenje nije samo analitičko nego i izrazito angažirano.

Može se, dakle, zaključiti da Marxov intelektualni i životni okvir čine ključ za razumijevanje njegova sociološkog doprinosa. Rođen u vremenu dubokih društvenih lomova, oblikovan filozofskim raspravama njemačkog idealizma i materijalizma, uronjen u stvarnost industrijskog kapitalizma i političkih sukoba 19. stoljeća, Marx razvija teoriju koja društvo promatra kao povijesnu cjelinu obilježenu radom, nejednakošću, klasnim odnosima i mogućnošću promjene. Bez tog konteksta njegova bi se misao lako svela ili na apstraktnu filozofiju ili na političku doktrinu. Upravo kad ga smjestimo u njegov puni intelektualni i povijesni okvir, postaje jasno zašto je Marx jedan od temeljnih autora sociologije.

3. Filozofski temelji Marxove misli

Marxovu sociologiju nije moguće ispravno razumjeti ako se zanemari njezina filozofska podloga. Iako će Marx kasnije postati najpoznatiji po analizi kapitalizma, klasa, rada i eksploatacije, njegov način mišljenja oblikovan je u dijalogu s velikim filozofskim tradicijama njegova vremena. Posebno su važni njegov odnos prema **Hegelu**, od kojega preuzima dijalektički način mišljenja, i prema **Feuerbachu**, od kojega preuzima materijalistički zaokret prema stvarnom čovjeku i osjetilnoj zbilji. Marx, međutim, ne ostaje ni na Hegelovu idealizmu ni na Feuerbachovu materijalizmu, nego pokušava razviti vlastitu sintezu koju će kasnije označavati pojmovima **dijalektičkog** i **historijskog materijalizma**. Upravo se na toj filozofskoj podlozi razvijaju njegovi sociološki pojmovi rada, otuđenja, klase, ideologije i povijesne promjene.

Marxova filozofska polazna točka može se sažeti u jednoj temeljnoj odluci: društvo i čovjeka ne treba objašnjavati polazeći od apstraktnih ideja, nego od **stvarnih ljudi, njihove djelatnosti i materijalnih uvjeta njihova života**. No da bismo razumjeli što to znači, potrebno je najprije vidjeti protiv čega se Marx određuje i što preuzima iz prethodnih tradicija.

3.1. Hegel i dijalektika

Jedan od najvažnijih filozofskih izvora Marxove misli bio je **Georg Wilhelm Friedrich Hegel**. Hegel je razvio iznimno snažan filozofski sustav u kojem povijest, društvo i ljudska svijest nisu shvaćeni kao nepomična stanja, nego kao procesi razvoja, napetosti, proturječja i promjene. Upravo je tu Marx preuzeo ono što će ostati trajno obilježje njegova načina mišljenja: **dijalektiku**.

U najširem smislu, **dijalektika** je način razmišljanja koji polazi od toga da stvarnost nije sastavljena od nepovezanih i statičnih elemenata, nego od odnosa, napetosti, proturječja i procesa. To znači da društvo ne treba promatrati linearno, po jednostavnom obrascu uzrok–

posljedica, nego kroz uzajamne odnose, sukobe, dinamiku i razvoj. U prezentaciji je to dobro naznačeno: dijalektika stoji nasuprot linearnom mišljenju jer naglašava recipročnost, konflikt, kontradikciju i promjenu. Marx upravo iz Hegela preuzima tu ideju da je zbilja proces, a ne gotova i mrtva struktura.

No Hegel je bio **idealist**. To znači da je kao temelj stvarnosti uzimao duh, ideju, svijest ili misaonu zbilju. U idealizmu, osobito u njegovoj objektivno-idealističkoj verziji, duhovna stvarnost ima prvenstvo nad materijalnom. Svijet nije shvaćen kao primarno područje materijalnih odnosa, nego kao razvoj duha koji se ostvaruje kroz povijest. U tom smislu Hegelova dijalektika jest dijalektika ideje, svijesti i duha. Marx će upravo tu točku smatrati problematičnom. Za njega Hegel jest velik mislilac kretanja, proturječja i povijesti, ali stvarnost postavlja “na glavu”, jer je objašnjava iz svijesti umjesto iz života stvarnih ljudi.

Drugim riječima, od Hegela Marx preuzima **metodu kretanja i proturječja**, ali odbacuje Hegelovo idealističko polazište. To je jedna od presudnih stvari za razumijevanje Marxove misli. Marx ne odbacuje dijalektiku, nego je “spušta na zemlju”. Povijest više nije razvoj duha, nego razvoj stvarnih društvenih odnosa, proizvodnje, rada i sukoba među ljudima.

3.2. Feuerbach i materijalizam

Drugi važan korak u oblikovanju Marxove misli vodi preko **Ludwiga Feuerbacha**. Ako je Hegel Marxu dao osjećaj za dijalektiku, proces i proturječje, onda mu je Feuerbach pomogao u prijelazu prema **materijalizmu**. Feuerbach je kritizirao idealističku filozofiju i religiju te naglašavao da treba krenuti od stvarnog, osjetilnog čovjeka, a ne od apstraktnih pojmova duha ili Boga. Time je za Marxa otvorio put prema mišljenju koje polazi od čovjeka kao stvarnog bića u stvarnom svijetu.

U najopćenitijem smislu, **materijalizam** je filozofsko stajalište prema kojem je materija temelj zbiljnosti, dok su svijest, mišljenje i duhovni oblici njezini proizvodi ili pojavnici. U prezentaciji je to sažeto jasno: materijalizam polazi od stvarnih ljudi, njihovih potreba, osjetilnog iskustva i interesa za materijalna dobra, dok idealizam polazi od ideje, duha ili nekog nadosjetilnog načela. Marxu je taj zaokret bio presudan jer ga je usmjerio prema životu kakav se stvarno živi, a ne prema filozofiji koja lebdi iznad stvarnosti.

No Marx ni kod Feuerbacha ne ostaje do kraja zadovoljan. Feuerbach jest odbacio idealizam i vratio filozofiju stvarnom čovjeku, ali je za Marxa još uvijek bio previše **pasivan**. Feuerbach čovjeka promatra kao osjetilno biće, ali ne naglašava dovoljno da čovjek nije samo biće koje opaža svijet, nego biće koje ga **praktično mijenja**. Upravo tu Marx uvodi svoj odlučujući korak: čovjek se ne određuje samo mišljenjem ni samo osjetilnošću, nego prije svega **radom, praksom i povijesnom djelatnošću**.

Drugim riječima, Feuerbach je Marxa naučio da treba polaziti od stvarnog čovjeka, ali Marx dodaje da je taj stvarni čovjek prije svega **djelatno biće**. On ne stoji pred svijetom kao pasivni promatrač, nego ga preobražava radom, proizvodnjom, borbom i povijesnim djelovanjem.

3.3. Marxov zaokret: dijalektički i historijski materijalizam

Na toj podlozi Marx razvija ono što se najčešće označava kao **dijalektički materijalizam i historijski materijalizam**. U najkraćem obliku, moglo bi se reći da Marx od Hegela preuzima

dijalektiku, a od Feuerbacha materijalističko polazište, ali ih preoblikuje u vlastitu teorijsku cjelinu.

Dijalektički materijalizam označava stajalište prema kojem je materijalna stvarnost temelj zbilje, ali ta stvarnost nije mrtva, statična i mehanička, nego prožeta proturječjima, kretanjem i povijesnim razvojem. U prezentaciji je to formulirano kao sinteza i prevladavanje Hegelova dijalektičkog idealizma i Feuerbachova materijalizma. Drugim riječima, svijet je materijalan, ali materija nije nepokretna masa; ona je povijesna, dinamična i oblikovana kroz sukobe i promjene.

Historijski materijalizam pak označava materijalističko shvaćanje povijesti. To znači da povijest ne pokreću prvenstveno ideje, moralne propovijedi ili apstraktni planovi, nego način na koji ljudi proizvode svoj život, ulaze u odnose rada, vlasništva, proizvodnje i raspodjele dobara. Povijest se tako razumije kao proces u kojem se mijenjaju načini proizvodnje, društveni odnosi i oblici organizacije života. U tom smislu Marx smatra da se društvene formacije ne mogu razumjeti bez analize materijalnih uvjeta života, proizvodnih snaga i odnosa proizvodnje. Povijest nije priča o razvoju ideja iz samih sebe, nego priča o ljudima koji kroz rad, sukob i praksu proizvode vlastitu povijest.

Ovdje je važno izbjeći pojednostavljenje. Marx ne tvrdi da ideje, religija, pravo, politika ili kultura uopće nisu važni. Njegova je poanta drukčija: ti oblici društvenog života ne mogu se razumjeti odvojeno od materijalnih uvjeta u kojima ljudi žive. Zato njegova poznata teza da način proizvodnje materijalnih sredstava određuje društvene odnose i oblike duhovne djelatnosti ne znači da je sve samo “ekonomija”, nego da bez ekonomskih i proizvodnih odnosa nije moguće razumjeti širu društvenu strukturu.

Upravo tu leži prijelaz iz filozofije u sociologiju. Marxov filozofski zaokret prema dijalektičkom i historijskom materijalizmu omogućuje mu da društvo promatra kao **povijesno promjenjivu strukturu** u kojoj se ljudi nalaze u odnosima rada, moći, vlasništva i sukoba. Zato Marx nije samo filozof koji raspravlja o biti stvarnosti, nego mislilac koji tim filozofskim polazištem otvara put prema analizi podjele rada, klasa, eksploatacije, ideologije i države.

Može se zato reći da filozofski temelji Marxove misli imaju trostruku važnost. Prvo, oni objašnjavaju zašto Marx društvo vidi kao proces, a ne kao statičnu strukturu. Drugo, pokazuju zašto polazi od stvarnih ljudi i njihovih materijalnih uvjeta života, a ne od apstraktnih ideja. Treće, objašnjavaju zašto u središte društvene analize stavlja rad, proizvodnju i povijesnu praksu. Bez tog filozofskog temelja kasniji Marxovi sociološki pojmovi — otuđenje, klasa, eksploatacija, ideologija — ostali bi nepovezani. S njim, oni postaju dijelovi jedne velike, koherentne analize društva kao povijesne i konfliktne cjeline.

4. Marxova antropologija: čovjek, rad i povijest

Jedan od razloga zbog kojih je Marx mnogo širi mislilac nego što ga se često prikazuje jest to što u temelju njegove teorije ne stoji samo analiza kapitalizma, klase ili ekonomije, nego i jedno dublje pitanje: **što čovjeka čini čovjekom i na koji način čovjek ostvaruje svoju ljudsku bit u društvenom i povijesnom svijetu?** Upravo zato Marxovu misao treba čitati i kao posebnu vrstu antropologije, odnosno promišljanja čovjeka kao bića rada, stvaranja, zajednice i povijesne prakse. U tom smislu čovjek kod Marxa nije samo nositelj interesa, politički subjekt

ili ekonomski agent, nego biće koje se potvrđuje kroz djelatnost, preobrazbu svijeta i odnos s drugim ljudima.

4.1. Čovjek kao rodno / generičko biće

U središtu Marxove antropologije nalazi se pojam čovjeka kao **rodnog ili generičkog bića**. Time Marx želi reći da čovjek nije samo pojedinačno biće zatvoreno u vlastite neposredne potrebe, nego biće koje pripada ljudskom rodu i koje se ostvaruje upravo kroz one mogućnosti koje pripadaju čovjeku kao čovjeku. U prezentaciji je to izraženo kao mogućnost da se čovjek potvrdi kao osobito generičko biće, odnosno da u sebi realizira ono što mu pružaju mogućnosti njegova ljudskog roda. To znači da se čovjek ne iscrpljuje u pukom preživljavanju ili zadovoljenju trenutnih potreba. Njegova je posebnost u tome što može svjesno djelovati, postavljati ciljeve, oblikovati svijet, zamišljati budućnost i stvarati zajednički ljudski svijet.

Za Marxa, dakle, čovjek nije samo biološko ili psihološko biće, nego **društveno i stvaralačko biće**. Ono što ga povezuje s drugim ljudima nije samo činjenica da žive jedni pokraj drugih, nego to što zajednički sudjeluju u stvaranju svijeta života. Čovjek se kao rodno biće potvrđuje onda kada njegova djelatnost nije svedena na puko preživljavanje, nego kada u njoj ostvaruje svoje stvaralačke, svjesne i univerzalne mogućnosti. Upravo u tom smislu Marx piše da se čovjek stvarno potvrđuje kao rodno biće upravo u obradi predmetnog svijeta. To znači da se čovjekova ljudskost ne izražava samo u mišljenju ili osjećaju, nego i u praktičnoj, stvaralačkoj preobrazbi svijeta.

Ovdje se već vidi koliko je Marx udaljen od svakog shvaćanja čovjeka kao pasivnog bića. Čovjek nije samo onaj koji se prilagođava svijetu, nego onaj koji ga **svjesno oblikuje**. Upravo je u tome ključ njegove razlike u odnosu na prirodna bića. Životinja živi u neposrednoj vezi sa svojom vrstom i potrebama vrste, dok čovjek može proizvoditi univerzalnije, svjesnije i slobodnije. U tome leži Marxova ideja da je čovjek biće koje može stvarati “prema zakonima ljepote”, prema cilju, prema planu i prema mjeri koja nadilazi neposrednu biološku potrebu. Čovjek se, dakle, ostvaruje u stvaralaštvu, a ne samo u pukom održavanju života.

4.2. Rad kao temeljna ljudska i društvena djelatnost

Ako postoji jedan pojam bez kojega se Marxova antropologija ne može razumjeti, onda je to pojam **rada**. No rad za Marxa nije samo ekonomska aktivnost, zaposlenje ili sredstvo zarade. Rad je mnogo dublji pojam: on označava osnovni način na koji čovjek stupa u odnos sa svijetom, prirodom, drugim ljudima i samim sobom. U radu čovjek svjesno postavlja ciljeve, preobražava prirodu, proizvodi sredstva za život i istodobno oblikuje samoga sebe. Upravo zato Marx rad smatra temeljnom ljudskom i društvenom djelatnošću. U prezentaciji je to vrlo jasno naznačeno: rad je društvena djelatnost, a čovjek je društveno biće koje svrsishodno postavlja ciljeve i usmjerava svoju djelatnost prema njima.

Ovdje treba posebno naglasiti da je za Marxa rad uvijek **svrsishodna djelatnost**. Čovjek ne radi samo zato što mora fizički reagirati na okolinu, nego zato što zamišlja cilj, planira djelovanje i usmjerava ga prema određenom rezultatu. U tome se pokazuje njegova posebna ljudska sposobnost. Rad nije samo fizički napor, nego i svjesna praksa. Čovjek najprije u mislima oblikuje ono što želi učiniti, a zatim to ostvaruje u materijalnom svijetu. Upravo zato Marx rad vidi kao temeljni izraz ljudske slobode i stvaralačke moći — barem u njegovu neotuđenom obliku.

No rad je za Marxa i **društvena djelatnost**. Čovjek ne radi kao izolirani pojedinac izvan svih odnosa, nego uvijek unutar određenih društvenih uvjeta, odnosa proizvodnje, podjele rada i oblika vlasništva. Čak i kada nam se čini da pojedinac radi "sam", njegov rad uvijek je smješten u određenu povijesnu i društvenu strukturu. Upravo zato Marx nikada ne misli rad samo individualno, nego uvijek i društveno. Rad povezuje čovjeka s prirodom, ali i s drugim ljudima. On je istodobno odnos prema stvarima i odnos među ljudima. Upravo će iz toga kasnije proizaći i Marxova analiza otuđenja: ako je rad temelj čovjekove ljudskosti, tada njegovo izobličenje u klasnom društvu znači i izobličenje čovjeka samoga.

Za Marxa rad nije samo posao, nego **temeljni način ljudskog samopotvrđivanja**. To je razlog zašto otuđenje rada kod njega ima tako dramatično značenje — nije riječ samo o neugodnom radnom iskustvu, nego o tome da čovjek u određenim povijesnim uvjetima više ne prepoznaje sebe u vlastitom radu.

4.3. Povijest kao samoproizvodnja čovjeka

Treći važan element Marxove antropologije jest njegovo razumijevanje **povijesti**. Za Marxa povijest nije nešto što se odvija izvan čovjeka, kao vanjski slijed događaja kojem se ljudi samo prilagođavaju. Povijest nastaje kroz ljudsku djelatnost. U prezentaciji je to sažeto vrlo snažno: čovjek sam sebe proizvodi, stvara vlastitu povijest, a izvan ljudskih djelatnosti nema povijesti. Povijest počinje ondje gdje čovjek praktično ulazi u odnos s prirodom i drugim ljudima te kroz rad, proizvodnju i društvene odnose oblikuje vlastiti svijet.

To znači da povijest za Marxa nije samo niz političkih događaja, ratova, vladara ili ideja, nego proces u kojem čovjek kroz vlastitu praksu stvara društvene odnose, institucije i načine života. Čovjek ne nalazi gotov svijet društvenih odnosa kao prirodni krajolik, nego ih sam, povijesno, proizvodi. Upravo zato Marx govori o **samoproizvodnji čovjeka**. Čovjek proizvodi sredstva za život, ali proizvodeći njih, on proizvodi i sebe kao društveno biće. Način na koji ljudi rade, proizvode, raspodjeljuju dobra i organiziraju zajednički život istodobno oblikuje i njihove potrebe, svijest, odnose i mogućnosti.

Ovdje je važna i Marxova misao da se priroda čovjeku ne daje neposredno, nego se **prisvaja praksom**. Drugim riječima, čovjek nije samo biće koje prirodu promatra, nego je prisvaja, preobražava i uključuje u vlastiti svijet života. Time se pokazuje da ljudsko postojanje nije odvojeno od prirode, ali ni svedeno na nju. Čovjek se ostvaruje u jedinstvu s prirodom, ali to jedinstvo nije pasivno, nego djelatno i povijesno. Kroz rad i praksu čovjek stvara "očovječenu prirodu", odnosno svijet koji je oblikovan njegovim potrebama, sposobnostima i ciljevima. Upravo zato Marxova antropologija rada nije samo teorija ekonomije, nego i teorija čovjekova mjesta u prirodi, društvu i povijesti.

Povijest je, dakle, za Marxa stvarna sfera u kojoj čovjek razvija svoje generičko biće. Ona nije nešto izvan čovjeka, nego prostor u kojem se ostvaruje ljudsko postojanje kao jedinstvo rada, prirode, zajednice i stvaranja. Upravo zato je Marxova misao duboko povijesna: čovjek se ne može razumjeti izvan povijesti, ali ni povijest izvan čovjekove djelatnosti. To je ujedno i prijelaz prema njegovoj sociologiji društvenih formacija, klasa i sukoba, jer čim povijest shvatimo kao samoproizvodnju čovjeka, moramo pitati pod kojim društvenim uvjetima se ta samoproizvodnja odvija i kakve je oblike poprimila u određenim razdobljima.

Može se zato reći da Marxova antropologija počiva na tri povezane ideje. Prvo, čovjek je **rodno biće**, što znači da se ostvaruje kao biće stvaranja, zajednice i svijesti. Drugo, rad je njegova

temeljna ljudska i društvena djelatnost, kroz koju oblikuje svijet i samoga sebe. Treće, povijest je proces u kojem čovjek kroz vlastitu praksu proizvodi vlastite društvene uvjete života. Upravo te tri ideje čine temelj na kojem će Marx kasnije razviti teoriju otuđenja, klasa, eksploatacije i ideologije. Bez njih bi njegova sociologija bila samo analiza ekonomskih odnosa. S njima ona postaje mnogo više: teorija čovjeka kao povijesnog, društvenog i stvaralačkog bića.

5. Otuđenje

Pojam **otuđenja** jedan je od najpoznatijih, ali i najdubljih pojmova u Marxovu mišljenju. Njime Marx nastoji objasniti kako se u određenim društvenim uvjetima čovjekov vlastiti život, rad, stvaralaštvo i odnosi s drugima mogu pretvoriti u nešto tuđe, odvojeno i neprijateljsko. Otuđenje zato nije samo osjećaj nelagode, umora ili nezadovoljstva, nego stanje u kojem čovjek više ne prepoznaje sebe u onome što radi, proizvodi i živi. Drugim riječima, čovjek može stvarati svijet, a da mu taj svijet istodobno postaje stran. Upravo zato je otuđenje kod Marxa mnogo više od psihološkog stanja: ono je **društveni i povijesni fenomen** koji nastaje u određenim odnosima rada i vlasništva.

Da bi se Marxovo razumijevanje otuđenja pravilno shvatilo, treba najprije vidjeti da taj pojam ne nastaje ni iz čega. Marx ga preuzima i preoblikuje iz ranijih filozofskih rasprava. Kod **Feuerbacha** otuđenje se pojavljuje prije svega kao **religiozno otuđenje**. Feuerbach smatra da čovjek vlastitu bit, vlastite najbolje mogućnosti i svojstva projicira izvan sebe, u Boga ili neko transcendentno biće. Drugim riječima, ono što je zapravo ljudsko, čovjek zamišlja kao božansko, pa vlastitu bit gubi u nečemu što mu se zatim pojavljuje kao izvanjska i viša sila. Kod **Hegela** se otuđenje pojavljuje u složenijem obliku, kao proces razdvajanja svijesti i samosvijesti unutar razvoja duha. Marx od obojice preuzima važnu intuiciju: čovjek se može odvojiti od vlastite biti i vlastitih moći. No Marx taj pojam spušta iz sfere religije i apstraktne filozofije u **stvarni društveni život**, osobito u područje rada i proizvodnje.

Za Marxa je otuđenje fenomen koji se javlja u procesu **samoproizvodnje i samoostvarenja čovjeka**. To je osobito važno. Otuđenje ne nastaje negdje izvan čovjekove djelatnosti, nego upravo ondje gdje bi se čovjek trebao najviše potvrditi — u radu, stvaranju i oblikovanju svijeta. Marx polazi od toga da je rad temeljna ljudska djelatnost i osnovni način na koji čovjek izražava svoje generičko biće. No u klasnom društvu, osobito u kapitalizmu, rad prestaje biti prostor samopotvrđivanja i postaje prostor nužde, prisile i podčinjavanja. Čovjek u radu potencijalno ostvaruje sebe, ali se u stvarnosti otuđuje. Upravo je to jedna od najtragičnijih točaka Marxove misli: ono što bi trebalo biti mjesto ljudske slobode i stvaranja postaje mjesto gubitka sebe.

Marx posebice naglašava da je otuđenje vezano uz **rad u klasnom društvu**. Radnik ne radi slobodno zato da bi se ostvario kao stvaralačko biće, nego zato što mora preživjeti. Njegov rad nije njegov u punom smislu, jer se odvija pod uvjetima koje ne određuje on sam. On ne raspolaže sredstvima proizvodnje, ne kontrolira proces rada, ne odlučuje o cilju proizvodnje i ne prisvaja puni rezultat vlastitog rada. Time rad prestaje biti čovjekov izraz i postaje nešto strano, nametnuto i vanjsko. Čovjek se tada više ne potvrđuje kroz vlastitu djelatnost, nego se upravo kroz nju gubi. U tom smislu otuđenje je za Marxa društveni oblik gubitka vlastite ljudskosti.

Marx razlikuje **četiri osnovna oblika otuđenja**, i upravo tu njegova analiza postaje osobito jasna i primjenjiva.

5.1. Otuđenje od proizvoda rada

Prvi oblik otuđenja jest **otuđenje od proizvoda rada**. To znači da ono što radnik proizvodi ne pripada njemu, nego drugome. Proizvod rada pojavljuje se kao nešto tuđe, odvojeno i izvanjsko. Što više radnik proizvodi, to više jača svijet stvari koji mu ne pripada. Umjesto da u proizvodu vlastitog rada prepozna sebe, on u njemu vidi nešto što mu je oduzeto. Proizvod postaje vlasništvo kapitalista, tržišta ili organizacije, a ne onoga koji ga je stvorio.

Radnik u velikoj tvornici, dostavljač u platformskom radu, programer koji razvija softver za korporaciju ili zaposlenik koji stvara sadržaj za neku tvrtku često ne osjeća da ono što proizvodi doista pripada njemu. On možda u to ulaže vrijeme, trud, znanje i energiju, ali rezultat njegova rada odmah postaje vlasništvo nekog drugog. Što više radi, to više raste svijet proizvoda koji ga ne oslobađa, nego ga dodatno potvrđuje kao onoga koji nema kontrolu nad rezultatom vlastite djelatnosti.

5.2. Otuđenje od procesa proizvodnje

Drugi oblik otuđenja jest **otuđenje od samog procesa proizvodnje**. Ovdje Marx ne govori samo o tome da radnik ne posjeduje ono što proizvodi, nego i o tome da sam čin rada više nije slobodno, kreativno i smisleno djelovanje. Rad postaje mehanički, prisilan, ponavljajući i podređen vanjskim ciljevima. Čovjek više ne radi zato što u radu pronalazi izraz sebe, nego zato što mora. Rad tako prestaje biti samopotvrđivanje i postaje sredstvo pukog opstanka.

Ovaj oblik otuđenja posebno je prepoznatljiv u poslovima koji su strogo normirani, repetitivni i potpuno podređeni vanjskim rokovima, pravilima i metrima učinkovitosti. Primjer je radnik na pokretnoj traci, ali i suvremeni uredski radnik koji cijeli dan ispunjava tablice, odgovara na rutinske zahtjeve i izvršava zadatke čiji mu širi smisao izmiče. Čak i u “modernim” zanimanjima mnogi ljudi osjećaju da proces rada nije njihov, da se u njemu ne razvijaju nego troše, da ne oblikuju svoj rad nego ih rad oblikuje kao funkcije sustava. Upravo je to otuđenje od procesa proizvodnje.

5.3. Otuđenje od vlastite generičke biti (otuđenje od samoga sebe)

Treći oblik otuđenja jest **otuđenje čovjeka od njegove generičke biti**, odnosno otuđenje od samoga sebe. Ovdje dolazimo do najdublje razine Marxove analize. Ako je čovjek, po svojoj biti, stvaralačko, svjesno, društveno i rodno biće koje se potvrđuje kroz slobodnu djelatnost, tada rad koji je sveden na nuždu, mehaničnost i podčinjenost znači da čovjek više ne živi u skladu sa svojom ljudskom biti. On ne gubi samo proizvod i kontrolu nad radnim procesom, nego i odnos prema sebi kao ljudskom biću.

U tom smislu otuđenje znači da čovjek više ne živi kao slobodno i stvaralačko biće, nego kao sredstvo za tuđe ciljeve. To je možda najteži oblik otuđenja, jer se više ne radi samo o ekonomskoj nepravdi, nego o gubitku unutarnje povezanosti sa samim sobom. Čovjek može biti uspješan, zaposlen, čak i funkcionalno uklopljen u sustav, a ipak se osjećati duboko udaljen od vlastitog života. Tu Marxova misao dobiva gotovo egzistencijalnu dubinu: moguće je živjeti “normalno”, a ipak ne živjeti kao vlastito biće.

Suvremeni primjer može biti osoba koja godinama radi posao koji dobro plaća, ali u kojem ne vidi nikakav smisao, ne osjeća vlastiti rast ni potvrdu, i postupno gubi osjećaj da živi vlastiti

život. Izvana možda djeluje uspješno, ali iznutra osjeća udaljenost od sebe. Upravo bi Marx rekao da je tu riječ o otuđenju od generičke biti.

5.4. Otuđenje čovjeka od čovjeka

Četvrti oblik otuđenja jest **otruđenje čovjeka od drugog čovjeka**. Kada su rad, proizvodi rada i društveni odnosi strukturirani kroz privatno vlasništvo, tržišno natjecanje i klasne odnose, tada i ljudi jedni drugima postaju strani. Umjesto da budu članovi stvarne zajednice, oni postaju suparnici, sredstva, konkurenti ili puki nositelji društvenih funkcija. Društveni odnosi gube ljudsku toplinu i uzajamnost te se pretvaraju u odnose koristi, moći i nužde.

To je jedan od razloga zašto Marx govori da je čitava dosadašnja povijest povijest “prividnih zajednica”. Ljudi žive zajedno, ali ne kao doista slobodna i solidarno povezana bića, nego unutar odnosa koji ih međusobno suprotstavljaju. U kapitalizmu se to posebno vidi kroz tržište rada, natjecanje, klasne interese i instrumentalne odnose među ljudima. Drugi čovjek više nije prvenstveno suputnik u zajedničkom svijetu, nego netko tko može zauzeti tvoje mjesto, smanjiti tvoju nadnicu, postati tvoj nadređeni ili tvoj konkurent.

Danas je to lako prepoznatljivo u mnogim područjima života: od korporativnih sustava koji zaposlenike međusobno guraju u natjecanje, preko obrazovanja koje studente može pretvarati u konkurente za ograničene prilike, do digitalnog prostora u kojem se drugi često doživljava kao prijetnja, publika ili sredstvo samopotvrđivanja. U tom smislu otuđenje nije samo ekonomski problem, nego i problem raspada stvarne zajednice među ljudima.

5.5. Zašto je tema otuđenja i danas tako snažna

Jedan od razloga zbog kojih pojam otuđenja i danas snažno djeluje jest to što on zahvaća iskustva koja su vrlo suvremena. Iako se društveni uvjeti od Marxova vremena mijenjaju, osnovno iskustvo da čovjek može živjeti u svijetu koji sam proizvodi, a da mu taj svijet postaje stran, ostaje duboko prepoznatljivo. Rad u velikim birokratskim sustavima, platformska ekonomija, algoritamski nadzor, nestabilni oblici zaposlenja, masovna proizvodnja “sadržaja”, digitalna fragmentacija pažnje i opća instrumentalizacija života čine Marxovu temu otuđenja i danas vrlo živom.

Otuđenje nije samo teorijska riječ iz 19. stoljeća, nego iskustvo koje se može osjetiti:

- kada čovjek radi bez ikakva osjećaja smisla
- kada rezultat njegova rada ne pripada njemu
- kada se osjeća zamjenjivim dijelom mehanizma
- kada više ne zna radi li da bi živio ili živi da bi radio
- kada su odnosi među ljudima prožeti natjecanjem, a ne zajedništvom

Zato je otuđenje jedna od onih Marxovih tema koja ostaje trajno aktualna. Ona pokazuje da problem modernog društva nije samo siromaštvo ili nejednaka raspodjela dobara, nego i to što čovjek može izgubiti odnos prema vlastitom radu, vlastitom životu, vlastitoj biti i drugim ljudima.

Može se zato reći da je pojam otuđenja jedna od najljudskijih i najdubljih točaka Marxove misli. Tu Marx prestaje biti samo teoretičar klasnih odnosa i kapitalizma, a postaje mislilac čovjeka koji u društvu koje sam stvara može izgubiti samoga sebe. Upravo zato je ova tema

tako snažna i danas: ona zahvaća ne samo strukturu društva, nego i pitanje što znači živjeti kao vlastito, slobodno i stvaralačko biće.

6. Marxovo shvaćanje društva

Marxovo shvaćanje društva polazi od jedne temeljne pretpostavke: društvo nije prirodno dano, ne postoji kao neka gotova stvar izvan ljudi, niti je samo zbroj pojedinaca koji žive jedni pokraj drugih. Društvo je **proizvod međusobnih aktivnosti i odnosa među ljudima**. To znači da se društvo ne može razumjeti izvan konkretne ljudske prakse, rada, proizvodnje, suradnje, sukoba i povijesno promjenjivih oblika zajedničkog života. U tom smislu društvo je uvijek povijesna tvorevina: ljudi ga svojim djelovanjem stvaraju, ali ga ne stvaraju slobodno i proizvoljno, nego unutar već postojećih uvjeta, odnosa i ograničenja. Upravo zato Marx društvo promatra istodobno kao rezultat ljudske djelatnosti i kao strukturu koja ljudsko djelovanje oblikuje.

U Marxovu razumijevanju društva osobito je važno to što on ne polazi od apstraktnih ideja ni od moralnih deklaracija, nego od **načina na koji ljudi proizvode sredstva za život**. Poznata teza iz *Predgovora Prilogu kritici političke ekonomije* kaže da način proizvodnje materijalnih sredstava određuje društvene odnose i oblike duhovne djelatnosti ljudi. Tom tezom Marx želi pokazati da se društvo ne može razumjeti ako zanemarimo kako ljudi rade, kako proizvode, tko raspolaže sredstvima proizvodnje, kako su raspoređeni odnosi vlasništva i kakvi iz toga proizlaze društveni odnosi. Društveni život za Marxa nije lebdeća sfera svijesti, kulture i politike koja postoji sama za sebe, nego je duboko ukorijenjen u materijalnim uvjetima života. Upravo zato je za njega pitanje proizvodnje istodobno i pitanje društvene strukture.

Ovdje dolazimo do jednog od najpoznatijih Marxovih pojmova: odnosa između **društveno-ekonomske osnove i nadgradnje**. Pod osnovicom Marx misli prije svega na način proizvodnje, odnosno na **proizvodne snage i odnose proizvodnje**. Proizvodne snage uključuju radnu snagu, oruđa, tehnologiju, znanje i sve ono što omogućuje proizvodnju materijalnih dobara. Odnosi proizvodnje označavaju društvene odnose u koje ljudi ulaze u procesu proizvodnje — osobito odnose vlasništva, kontrole i raspodjele. Nadgradnja pak obuhvaća pravo, politiku, državu, moral, religiju, ideologiju, pa dijelom i druge oblike duhovne i institucionalne djelatnosti. Marxova poanta nije u tome da su nadgradnja i osnovica potpuno odvojene, nego da nadgradnja nije neovisna o materijalnom životu društva. Ona nastaje na određenoj osnovici i s njom je duboko povezana.

Upravo ovdje treba biti posebno pažljiv s pojmom **ekonomskog determinizma**. Marxova misao često se pojednostavljeno prikazuje kao tvrdnja da je “sve ekonomija” i da ekonomija mehanički određuje sve ostalo. Takvo je čitanje previše grubo i često promašuje stvarni smisao njegove teorije. Marx doista vrlo snažno naglašava ulogu materijalne proizvodnje i ekonomskih odnosa u oblikovanju društvene strukture, ali to ne znači da pravo, politika, religija ili ideologija nemaju nikakvu samostalnost. Bolje je reći da Marx tvrdi kako se ti oblici ne mogu pravilno razumjeti izvan materijalnog i proizvodnog temelja društva. Drugim riječima, ekonomija nije jedini sadržaj društva, ali je njegova **presudna strukturalna osovina**. Nadgradnja ne lebdi iznad života; ona je ukorijenjena u konkretnim odnosima proizvodnje i vlasništva. Zato treba izbjegavati i karikaturu prema kojoj Marx tvrdi da je sve potpuno mehanički određeno, i drugu krajnost prema kojoj se njegova analiza svodi samo na “jedno od mogućih” tumačenja ekonomije.

Marxovo shvaćanje društva usko je povezano i s pojmom **podjele rada**. Podjela rada za njega nije rezultat neke urođene ljudske sklonosti razmjeni ili egoizmu, kako je to mislio Adam Smith, nego povijesni rezultat razvoja proizvodne djelatnosti ljudi. Drugim riječima, način na koji je rad društveno organiziran nije prirodan, nego povijesno proizveden. Kako se razvijaju proizvodne snage, tako se mijenjaju i oblici podjele rada, a s njima i oblici vlasništva, društvene organizacije i institucija. Podjela rada zato nije samo tehničko pitanje učinkovitosti, nego i jedno od temeljnih načina na koje se oblikuju društveni odnosi i raspodjela moći. Različiti razvojni stupnjevi podjele rada odgovaraju različitim oblicima vlasništva, a upravo iz tih odnosa nastaju različite društvene formacije.

U tom se smislu društvo za Marxa može razumjeti kao **povijesno promjenjiv sustav odnosa proizvodnje**. Nisu sva društva ista, niti postoje iste klase, isti oblici rada i iste institucije u svim razdobljima. Društvene strukture ovise o tome kako je organizirana proizvodnja, tko kontrolira sredstva proizvodnje i kakvi se odnosi stvaraju između onih koji posjeduju i onih koji ne posjeduju. Upravo zato Marx uvodi pojam **društveno-ekonomskih formacija**, odnosno povijesnih tipova društva. Svaka formacija predstavlja određeni globalni sustav društvenih odnosa, oblikovan određenim načinom proizvodnje. U prezentaciji su navedene osnovne formacije: patrijarhalna zajednica, ropstvo, feudalizam i kapitalizam, uz ideju socijalizma kao budućeg oblika društvenog uređenja. Time Marx pokazuje da se društvo mora razumjeti povijesno, kroz promjene načina proizvodnje i društvenih odnosa koje oni stvaraju.

Iz toga slijedi i jedna od najvažnijih Marxovih socioloških teza: **društvo je obilježeno proturječjima i sukobima koji proizlaze iz same njegove strukture**. Društvo nije prirodna zajednica interesa, nego cjelina u kojoj određeni odnosi proizvodnje proizvode nejednakosti, sukobe i klasne suprotnosti. Kapitalizam je za Marxa najbolji primjer toga. S jedne strane razvija proizvodne snage, tehnologiju i bogatstvo u dotad neviđenim razmjerima, ali s druge strane počiva na podjeli između kapitalista i najamnih radnika, između vlasništva i rada, između profita i života. U tom smislu društvo nije samo okvir zajedničkog života, nego i polje sukobljenih interesa. Upravo zato Marxovo shvaćanje društva vodi prirodno prema analizi klasa, eksploatacije i klasnog sukoba.

Važno je uočiti i da Marx društvo ne promatra kao nepomičnu strukturu, nego kao **povijesno dinamičan proces**. Društvo se stalno mijenja jer se mijenjaju proizvodne snage, tehnologije, oblici rada i odnosi vlasništva. Kada između proizvodnih snaga i odnosa proizvodnje nastane duboka napetost, društveni sustav ulazi u krizu. Tada nastaju povijesni lomovi i mogućnost prijelaza iz jedne formacije u drugu. To je srž Marxove historijske sociologije: društvene promjene nisu slučajne ni površinske, nego proizlaze iz dubinskih proturječja same društvene strukture.

Može se zato reći da je Marxovo shvaćanje društva jedna od najvažnijih polaznih točaka moderne sociologije. Društvo je za njega proizvod međusobnih odnosa ljudi, ali ti odnosi nisu neutralni ni slučajni. Oni su oblikovani načinom proizvodnje, podjelom rada, vlasništvom i klasnim položajima. Iz toga nastaju institucije, ideologije, politički poredak i različiti oblici društvene svijesti. Upravo zato Marx društvo vidi kao povijesnu, strukturiranu i konfliktno obilježenu cjelinu. U toj perspektivi nema mjesta iluziji da se društvo može razumjeti samo iz ideja ili samo iz institucija; ono se mora razumjeti iz stvarnog života ljudi, rada koji obavljaju i odnosa u koje pritom ulaze.

Na taj način Marxovo shvaćanje društva prirodno vodi prema sljedećim velikim temama njegove sociologije: podjeli rada, društveno-ekonomskim formacijama, klasama i

eksploataciji. Tek kada društvo razumijemo kao proizvod povijesno promjenjivih odnosa proizvodnje, možemo razumjeti i zašto su klase za Marxa temeljne društvene skupine te zašto je klasni sukob motor društvene promjene.

7. Podjela rada i društveno-ekonomske formacije

Jedan od ključnih elemenata Marxova shvaćanja društva jest **podjela rada**. Ona za njega nije sporedna tehnička pojava niti samo ekonomski detalj, nego jedan od temeljnih načina na koje se društvo uopće organizira. Podjela rada pokazuje kako su ljudi raspoređeni u proizvodnji, kako su povezani s materijalom, oruđima rada i proizvodima te kakve iz toga nastaju društvene razlike, odnosi moći i oblici organizacije zajedničkog života. Upravo zato Marx podjelu rada promatra sociološki: kao proces koji ne oblikuje samo proizvodnju, nego i društvenu strukturu, institucije i odnose među ljudima.

Ovdje je važno uočiti Marxovu polemiku s **Adamom Smithom**. Smith je smatrao da se podjela rada temelji na ljudskoj sklonosti razmjeni i trgovanju, odnosno na nekoj vrsti prirodnog ekonomskog egoizma. Marx, međutim, odbacuje takvo tumačenje. Za njega podjela rada nije urođena ljudska sklonost, nego **povijesni rezultat razvoja proizvodne djelatnosti ljudi**. To znači da način na koji je rad raspoređen među ljudima nije prirodan ni vječan, nego ovisi o razini razvoja proizvodnih snaga i o konkretnim oblicima društvenih odnosa. Podjela rada zato nije nešto što bi bilo isto u svim društvima i svim vremenima, nego nešto što se mijenja kako se mijenjaju uvjeti proizvodnje i društvene organizacije. Upravo time Marx pokazuje da i ono što nam se često čini “normalnim” ili “prirodnim” u društvu zapravo ima povijesni karakter.

Za Marxa je podjela rada **nužnost koja postoji u svim oblicima društvenih odnosa**, ali se njezini konkretni oblici razlikuju od društva do društva. Ona nije samo pitanje učinkovitije proizvodnje, nego i temelj iz kojega nastaju različiti oblici društvene organizacije i društvenih institucija. Kada ljudi obavljaju različite vrste rada, ulaze u različite odnose prema sredstvima proizvodnje, prema proizvodima rada i jedni prema drugima. Ti odnosi nisu neutralni, jer određuju tko zapovijeda, tko izvršava, tko raspolaže resursima, a tko ovisi o tuđoj volji. Upravo zato podjela rada nije samo raspodjela zadataka, nego i raspodjela društvenih položaja.

Vrlo je važna Marxova teza da **različiti razvojni stupnjevi podjele rada odgovaraju različitim oblicima vlasništva**. To znači da način na koji je rad organiziran uvijek ide zajedno s pitanjem tko posjeduje sredstva za proizvodnju, tko raspolaže oruđima rada, tko prisvaja proizvode rada i kakvi iz toga nastaju društveni odnosi. U tom smislu podjela rada i vlasništvo čine dubinsku strukturu društva. Kada Marx kaže da svaki stupanj podjele rada određuje i uzajamni odnos individuuma prema materijalu, oruđu i proizvodima rada, on time pokazuje da ekonomski odnosi nisu samo tržišne veze među robama, nego društveni odnosi među ljudima. Kroz podjelu rada i vlasništvo ljudi dobivaju različita mjesta u društvenoj strukturi, a iz tih mjesta nastaju različite klase, interesi i sukobi.

Ovdje se vidi zašto Marx uvodi pojam **društveno-ekonomskih formacija**. Time označava povijesne tipove društava, odnosno globalne sustave društvenih odnosa koji nastaju na određenim stupnjevima razvoja proizvodnje, podjele rada i vlasništva. Društveno-ekonomska formacija nije samo gospodarski model, nego cjelina društvenih odnosa u određenom povijesnom obliku. U prezentaciji su navedene osnovne formacije koje Marx izdvaja u povijesti čovječanstva: **patrijarhalna zajednica, ropstvo, feudalizam i kapitalizam**, dok se socijalizam pojavljuje kao zamišljeni budući oblik društvenog uređenja. Svaka od tih formacija

ima svoju posebnu strukturu rada, vlasništva i društvenih odnosa, a time i svoje posebne oblike dominacije, sukoba i institucija.

U **patrijarhalnoj zajednici** proizvodnja je slabo razvijena, a i podjela rada relativno je jednostavna. Društveni odnosi još nisu snažno diferencirani, vlasništvo je manje složeno, a klasni antagonizmi nisu razvijeni u onom obliku u kojem će se pojaviti kasnije. To je oblik društva u kojem zajednica još nije duboko rascijepljena na klase u modernom smislu.

U društvu **ropstva** pojavljuje se jasna klasna podjela između robovlasnika i robova. Ovdje je odnos dominacije izravan i otvoren: jedna skupina posjeduje drugu kao sredstvo rada. Podjela rada i vlasništvo imaju vrlo oštar i vidljiv oblik, a klasni sukob proizlazi iz samog položaja ljudi unutar tog sustava. U **feudalizmu** se dominantni sukob pojavljuje između feudalaca i kmetova. Ovdje više nemamo ropstvo u istom smislu, ali i dalje postoji duboka nejednakost između onih koji posjeduju zemlju i političku moć te onih koji na toj zemlji rade i ovise o gospodaru. U **kapitalizmu** se klasna struktura oblikuje kroz odnos između kapitalista i najamnih radnika. To je za Marxa najvažnija formacija njegova vremena, jer upravo u njoj vidi najjasnije izraženo proturječje između vlasništva nad sredstvima proizvodnje i rada kao izvora vrijednosti. Kapitalist posjeduje sredstva proizvodnje i prisvaja profit, dok radnik posjeduje samo svoju radnu snagu i prisiljen je prodavati je da bi preživio.

Ovdje se jasno vidi zašto je podjela rada kod Marxa toliko važna. Ona ne proizvodi samo različite zadatke, nego i **različite klasne položaje**. Društvo se diferencira prema mjestu u proizvodnji, odnosu prema sredstvima za rad, položaju u raspodjeli proizvoda i oblicima društvene moći. U prezentaciji je to lijepo naznačeno kroz podsjetnik da, kada se uzmu u obzir način proizvodnje, stupanj razvoja proizvodnih snaga, mjesto u proizvodnji, odnos prema uvjetima i oruđima rada, radnoj djelatnosti i proizvodima rada, dobivamo osnovne čimbenike diferencijacije društva i formiranja društvenih odnosa. To je zapravo srž Marxove sociološke metode: društvo treba razumjeti iz položaja ljudi u proizvodnji i odnosa koji iz toga proizlaze.

Važno je također naglasiti da za Marxa društveno-ekonomske formacije nisu samo mirni povijesni stupnjevi koji se izmjenjuju sami od sebe. One su **obilježene unutarnjim proturječjima i klasnim sukobima**. U ropstvu sukob nastaje između robovlasnika i robova, u feudalizmu između feudalaca i kmetova, u kapitalizmu između kapitalista i radničke klase. To znači da se povijest društvenih formacija ne može razumjeti bez sukoba. Marx time ne opisuje povijest kao glatki prijelaz iz jednog oblika društva u drugi, nego kao proces u kojem proturječja unutar pojedine formacije postupno proizvode uvjete za njezinu krizu i promjenu. Upravo zato je prijelaz s podjele rada i formacija prema klasama potpuno prirodan: čim odredimo položaje ljudi u proizvodnji, odmah se otvara pitanje klasnih odnosa i sukoba.

Marxovo poimanje budućeg društva također treba razumjeti iz te logike. Socijalizam za njega nije samo politički slogan, nego zamišljeni oblik društva u kojem bi došlo do **ukidanja eksploatacije, ukidanja klasnih odnosa i podruštvljenja proizvodnje**, odnosno do slobodnog i neotuđenog udruživanja ljudi. Bez obzira na kasnije povijesne rasprave o ostvarivosti takvog projekta, važno je razumjeti njegovu teorijsku logiku: ako su prethodne formacije obilježene proturječjima između proizvodnih snaga i odnosa proizvodnje, onda je moguće misliti i drukčiji oblik društva u kojem se ti proturječni odnosi prevladavaju. To je ujedno i prijelaz iz analize postojećih društava prema Marxovoj teoriji društvene promjene.

Može se, dakle, reći da su **podjela rada i društveno-ekonomske formacije** ključni za razumijevanje Marxove sociologije. Podjela rada pokazuje kako su ljudi raspoređeni u

proizvodnji i kakvi iz toga proizlaze odnosi moći, vlasništva i ovisnosti. Društveno-ekonomske formacije pokazuju kako se ti odnosi povijesno oblikuju u različitim tipovima društva. Zajedno, ti pojmovi omogućuju prijelaz prema onome što je možda najpoznatije u Marxovoj sociologiji: analizi klasa i klasnog sukoba. Tek kada razumijemo kako su rad, vlasništvo i proizvodnja društveno organizirani, možemo razumjeti i zašto Marx smatra da je povijest svih dosadašnjih društava povijest klasnih borbi.

7. Podjela rada i društveno-ekonomske formacije

Jedan od ključnih elemenata Marxova shvaćanja društva jest **podjela rada**. Ona za njega nije sporedna tehnička pojava niti samo ekonomski detalj, nego jedan od temeljnih načina na koje se društvo uopće organizira. Podjela rada pokazuje kako su ljudi raspoređeni u proizvodnji, kako su povezani s materijalom, oruđima rada i proizvodima te kakve iz toga nastaju društvene razlike, odnosi moći i oblici organizacije zajedničkog života. Upravo zato Marx podjelu rada promatra sociološki: kao proces koji ne oblikuje samo proizvodnju, nego i društvenu strukturu, institucije i odnose među ljudima.

Ovdje je važno uočiti Marxovu polemiku s **Adamom Smithom**. Smith je smatrao da se podjela rada temelji na ljudskoj sklonosti razmjeni i trgovanju, odnosno na nekoj vrsti prirodnog ekonomskog egoizma. Marx, međutim, odbacuje takvo tumačenje. Za njega podjela rada nije urođena ljudska sklonost, nego **povijesni rezultat razvoja proizvodne djelatnosti ljudi**. To znači da način na koji je rad raspoređen među ljudima nije prirodan ni vječan, nego ovisi o razini razvoja proizvodnih snaga i o konkretnim oblicima društvenih odnosa. Podjela rada zato nije nešto što bi bilo isto u svim društvima i svim vremenima, nego nešto što se mijenja kako se mijenjaju uvjeti proizvodnje i društvene organizacije. Upravo time Marx pokazuje da i ono što nam se često čini “normalnim” ili “prirodnim” u društvu zapravo ima povijesni karakter.

Za Marxa je podjela rada **nužnost koja postoji u svim oblicima društvenih odnosa**, ali se njezini konkretni oblici razlikuju od društva do društva. Ona nije samo pitanje učinkovitije proizvodnje, nego i temelj iz kojega nastaju različiti oblici društvene organizacije i društvenih institucija. Kada ljudi obavljaju različite vrste rada, ulaze u različite odnose prema sredstvima proizvodnje, prema proizvodima rada i jedni prema drugima. Ti odnosi nisu neutralni, jer određuju tko zapovijeda, tko izvršava, tko raspolaže resursima, a tko ovisi o tuđoj volji. Upravo zato podjela rada nije samo raspodjela zadataka, nego i raspodjela društvenih položaja.

Vrlo je važna Marxova teza da **različiti razvojni stupnjevi podjele rada odgovaraju različitim oblicima vlasništva**. To znači da način na koji je rad organiziran uvijek ide zajedno s pitanjem tko posjeduje sredstva za proizvodnju, tko raspolaže oruđima rada, tko prisvaja proizvode rada i kakvi iz toga nastaju društveni odnosi. U tom smislu podjela rada i vlasništvo čine dubinsku strukturu društva. Kada Marx kaže da svaki stupanj podjele rada određuje i uzajamni odnos individuuma prema materijalu, oruđu i proizvodima rada, on time pokazuje da ekonomski odnosi nisu samo tržišne veze među robama, nego društveni odnosi među ljudima. Kroz podjelu rada i vlasništvo ljudi dobivaju različita mjesta u društvenoj strukturi, a iz tih mjesta nastaju različite klase, interesi i sukobi.

Ovdje se vidi zašto Marx uvodi pojam **društveno-ekonomskih formacija**. Time označava povijesne tipove društava, odnosno globalne sustave društvenih odnosa koji nastaju na određenim stupnjevima razvoja proizvodnje, podjele rada i vlasništva. Društveno-ekonomska formacija nije samo gospodarski model, nego cjelina društvenih odnosa u određenom

povijesnom obliku. U prezentaciji su navedene osnovne formacije koje Marx izdvaja u povijesti čovječanstva: **patrijarhalna zajednica, ropstvo, feudalizam i kapitalizam**, dok se socijalizam pojavljuje kao zamišljeni budući oblik društvenog uređenja. Svaka od tih formacija ima svoju posebnu strukturu rada, vlasništva i društvenih odnosa, a time i svoje posebne oblike dominacije, sukoba i institucija.

U **patrijarhalnoj zajednici** proizvodnja je slabo razvijena, a i podjela rada relativno je jednostavna. Društveni odnosi još nisu snažno diferencirani, vlasništvo je manje složeno, a klasni antagonizmi nisu razvijeni u onom obliku u kojem će se pojaviti kasnije. To je oblik društva u kojem zajednica još nije duboko rascijepljena na klase u modernom smislu.

U društvu **ropstva** pojavljuje se jasna klasna podjela između robovlasnika i robova. Ovdje je odnos dominacije izravan i otvoren: jedna skupina posjeduje drugu kao sredstvo rada. Podjela rada i vlasništvo imaju vrlo oštar i vidljiv oblik, a klasni sukob proizlazi iz samog položaja ljudi unutar tog sustava. U **feudalizmu** se dominantni sukob pojavljuje između feudalaca i kmetova. Ovdje više nemamo ropstvo u istom smislu, ali i dalje postoji duboka nejednakost između onih koji posjeduju zemlju i političku moć te onih koji na toj zemlji rade i ovise o gospodararu. U **kapitalizmu** se klasna struktura oblikuje kroz odnos između kapitalista i najamnih radnika. To je za Marxa najvažnija formacija njegova vremena, jer upravo u njoj vidi najjasnije izraženo proturječje između vlasništva nad sredstvima proizvodnje i rada kao izvora vrijednosti. Kapitalist posjeduje sredstva proizvodnje i prisvaja profit, dok radnik posjeduje samo svoju radnu snagu i prisiljen je prodavati je da bi preživio.

Ovdje se jasno vidi zašto je podjela rada kod Marxa toliko važna. Ona ne proizvodi samo različite zadatke, nego i **različite klasne položaje**. Društvo se diferencira prema mjestu u proizvodnji, odnosu prema sredstvima za rad, položaju u raspodjeli proizvoda i oblicima društvene moći. U prezentaciji je to lijepo naznačeno kroz podsjetnik da, kada se uzmu u obzir način proizvodnje, stupanj razvoja proizvodnih snaga, mjesto u proizvodnji, odnos prema uvjetima i oruđima rada, radnoj djelatnosti i proizvodima rada, dobivamo osnovne čimbenike diferencijacije društva i formiranja društvenih odnosa. To je zapravo srž Marxove sociološke metode: društvo treba razumjeti iz položaja ljudi u proizvodnji i odnosa koji iz toga proizlaze.

Važno je također naglasiti da za Marxa društveno-ekonomske formacije nisu samo mirni povijesni stupnjevi koji se izmjenjuju sami od sebe. One su **obilježene unutarnjim proturječjima i klasnim sukobima**. U ropstvu sukob nastaje između robovlasnika i robova, u feudalizmu između feudalaca i kmetova, u kapitalizmu između kapitalista i radničke klase. To znači da se povijest društvenih formacija ne može razumjeti bez sukoba. Marx time ne opisuje povijest kao glatki prijelaz iz jednog oblika društva u drugi, nego kao proces u kojem proturječja unutar pojedine formacije postupno proizvode uvjete za njezinu krizu i promjenu. Upravo zato je prijelaz s podjele rada i formacija prema klasama potpuno prirodan: čim odredimo položaje ljudi u proizvodnji, odmah se otvara pitanje klasnih odnosa i sukoba.

Marxovo poimanje budućeg društva također treba razumjeti iz te logike. Socijalizam za njega nije samo politički slogan, nego zamišljeni oblik društva u kojem bi došlo do **ukidanja eksploatacije, ukidanja klasnih odnosa i podruštvljenja proizvodnje**, odnosno do slobodnog i neotuđenog udruživanja ljudi. Bez obzira na kasnije povijesne rasprave o ostvarivosti takvog projekta, važno je razumjeti njegovu teorijsku logiku: ako su prethodne formacije obilježene proturječjima između proizvodnih snaga i odnosa proizvodnje, onda je moguće misliti i drukčiji oblik društva u kojem se ti proturječni odnosi prevladavaju. To je ujedno i prijelaz iz analize postojećih društava prema Marxovoj teoriji društvene promjene.

Može se, dakle, reći da su **podjela rada i društveno-ekonomske formacije** ključni za razumijevanje Marxove sociologije. Podjela rada pokazuje kako su ljudi raspoređeni u proizvodnji i kakvi iz toga proizlaze odnosi moći, vlasništva i ovisnosti. Društveno-ekonomske formacije pokazuju kako se ti odnosi povijesno oblikuju u različitim tipovima društva. Zajedno, ti pojmovi omogućuju prijelaz prema onome što je možda najpoznatije u Marxovoj sociologiji: analizi klasa i klasnog sukoba. Tek kada razumijemo kako su rad, vlasništvo i proizvodnja društveno organizirani, možemo razumjeti i zašto Marx smatra da je povijest svih dosadašnjih društava povijest klasnih borbi.

9. Eksploatacija i višak vrijednosti

Jedan od najvažnijih pojmova u Marxovoj sociologiji i političkoj ekonomiji jest pojam **eksploatacije**. Upravo kroz njega Marx pokušava pokazati zašto kapitalističko društvo nije samo sustav tržišne razmjene i pravno slobodnih ugovora, nego i sustav duboke strukturne nejednakosti. Eksploatacija za Marxa ne znači samo grubo iskorištavanje u svakodnevnom ili moralnom smislu te riječi, nego precizno određeni društveni odnos u kojem jedna klasa prisvaja rezultate rada druge klase. U najkraćem obliku, eksploatacija označava situaciju u kojoj oni koji posjeduju sredstva za proizvodnju zapošljavaju one koji ta sredstva ne posjeduju i prisvajaju dio vrijednosti koju radnici svojim radom stvaraju. Upravo zato je eksploatacija za Marxa temeljni odnos kapitalističkog društva, a ne iznimka ili devijacija unutar njega.

Važno je odmah razlikovati opće i Marxovo specifično značenje pojma eksploatacije. U općem smislu, eksploatacija može značiti iskorištavanje prirodnih bogatstava, zemlje, vode, rude, šuma ili drugih resursa u gospodarske svrhe. No za Marxa je sociološki i povijesno najvažnija **eksploatacija čovjeka po čovjeku**, odnosno situacija u kojoj rad jednih proizvodi korist koju prisvajaju drugi. U tom smislu eksploatacija nije samo nepravda u raspodjeli, nego ugrađena logika društvenog odnosa između vlasnika i nevlasnika, kapitala i rada. Kapitalistički sustav ne počiva na tome da svi sudionici ostvaruju jednaku korist od razmjene, nego na tome da jedna klasa raspolaže sredstvima rada i zahvaljujući tome može prisvajati višak koji proizvodi tuđi rad.

Da bi to objasnio, Marx polazi od temeljne teze da **rad stvara vrijednost**. To ne znači da je vrijednost jednostavno psihološka procjena korisnosti neke robe, nego da je ljudski rad ono što robama daje njihovu društvenu vrijednost. U proizvodnji roba radnik ne proizvodi samo pojedinačni predmet, nego i određenu količinu vrijednosti. Međutim, radnik u kapitalizmu ne prodaje proizvod svoga rada, nego svoju **radnu snagu**. Kapitalist tu radnu snagu kupuje na određeno vrijeme, isplaćuje za nju nadnicu, ali tijekom radnog dana radnik proizvede više vrijednosti nego što je vrijednost njegove vlastite nadnice. Upravo iz te razlike nastaje ono što Marx naziva **višak vrijednosti**.

Pojam **viška vrijednosti** središnji je za razumijevanje eksploatacije. Višak vrijednosti označava onaj dio vrijednosti koji radnik proizvede, ali mu nije isplaćen kroz nadnicu, nego ga prisvaja kapitalist. Drugim riječima, radnik tijekom radnog vremena ne proizvodi samo ekvivalent svoje plaće, nego i dodatnu vrijednost koju ne zadržava za sebe. Upravo taj višak postaje izvor profita. Tu Marxova analiza postaje osobito oštra: ono što se u kapitalizmu pojavljuje kao legitimna zarada na kapital, zapravo je, po njegovu mišljenju, **prisvajanje neplaćenog rada**. Profit nije neutralna nagrada za organizaciju ili rizik, nego društveno utemeljen odbitak od vrijednosti koju je stvorio radnik.

U tome se vidi zašto je eksploatacija za Marxa strukturni odnos, a ne moralna pogreška pojedinih kapitalista. Nije stvar u tome da su neki poslodavci “loši”, a neki “dobri”. Stvar je u tome da sam sustav kapitalističke proizvodnje funkcionira tako da kapital mora stvarati profit, a profit nastaje samo ako se iz rada izvuče više vrijednosti nego što se radniku vraća kroz nadnicu. Drugim riječima, pojedinačni kapitalist može biti osobno ljubazan, kulturni ili socijalno osjetljiv, ali ako sudjeluje u kapitalističkom odnosu proizvodnje, on ipak djeluje unutar sustava koji počiva na eksploataciji rada. To je važno naglasiti jer pokazuje da Marx ne razvija samo moralnu osudu pojedinaca, nego sociološku analizu jednog društvenog mehanizma.

Vrlo je korisno to približiti jednostavnim primjerom. Zamislimo radnika koji u jednom radnom danu, recimo u prvih nekoliko sati, proizvede vrijednost koja pokriva njegovu dnevnu nadnicu. No radni dan se nastavlja, a ono što proizvede u preostalom vremenu više nije vrijednost koja se vraća njemu, nego višak koji prisvaja poslodavac. Marxova poanta nije da je tu riječ o “krađi” u običnom pravnom smislu, nego da je to ugrađeni oblik kapitalističke proizvodnje. Upravo zato eksploatacija nije iznimka od sustava, nego njegov unutarnji zakon.

Ovdje se prirodno povezuje i pitanje **maksimizacije profita**. Kapitalist ne može opstati u tržišnoj konkurenciji ako ne povećava učinkovitost, smanjuje troškove i ne osigurava višak vrijednosti. To znači da je stalni pritisak na radnu snagu, produktivnost i troškove rada strukturno ugrađen u logiku kapitala. U prezentaciji je to vrlo jasno sažeto: kapitalisti teže maksimizaciji profita i smanjenju troškova rada, dok radnička klasa teži povećanju plaća i poboljšanju uvjeta rada. Upravo tu leži materijalna osnova klasnog sukoba. Nije riječ samo o različitim mišljenjima ili interesima u općem smislu, nego o sukobu koji proizlazi iz samoga procesa proizvodnje i raspodjele vrijednosti.

Marxova teorija eksploatacije vodi i prema širem pitanju **protuslovlja kapitalizma**. Kapitalizam, prema Marxu, nije sustav koji može trajno i skladno održavati ravnotežu između kapitala i rada. On je obilježen unutarnjim proturječjima. S jedne strane stalno povećava proizvodnost, tehnološki razvoj i ukupno bogatstvo društva. S druge strane, taj isti razvoj produbljuje nejednakosti, podređuje život profitu, stvara nesigurnost i pojačava pritisak na radnu snagu. Kapitalizam dakle razvija proizvodne snage u golemim razmjerima, ali istodobno proizvodi odnose koji ograničavaju ljudsku slobodu i stvaraju društvene napetosti.

Jedno od proturječja koje Marx posebno ističe jest upravo to da sustav koji počiva na radu istodobno teži smanjenju troškova rada, potiskivanju radnika i povećanju tehnološke zamjene ljudskog rada. Time se kapitalizam razvija kroz napetost između potrebe za radom kao izvorom vrijednosti i potrebe da se rad učini što jeftinijim, podložnijim i zamjenjivijim. Upravo zbog toga Marx smatra da kapitalizam u sebi nosi klicu vlastitih kriza. U prezentaciji je naznačeno i njegovo predviđanje da će stvaranje viška vrijednosti i eksploatacija na kraju dovesti do pada razine profita i time potkopati sam industrijski kapitalizam. Bez obzira na kasnije rasprave o točnosti tog predviđanja, važno je razumjeti njegovu unutarnju logiku: kapitalizam ne uništava sebe izvana, nego ga razaraju proturječja vlastite strukture.

Ovdje je korisno povezati Marxovu analizu sa suvremenim oblicima rada. Na primjer, platformski rad, nesigurni oblici zaposlenja, outsourcing, stalni pritisak na učinkovitost, prekarni ugovori ili visoko tehnološki nadzor nad radnicima mogu se vrlo dobro promatrati kao suvremeni oblici istog problema: kako povećati kontrolu nad radom, smanjiti trošak rada i osigurati što veći višak vrijednosti. Čak i kada se suvremeni kapitalizam više ne pojavljuje u istom tvorničkom obliku kao u Marxovo vrijeme, njegova osnovna logika prema radu i dalje

ostaje vrlo prepoznatljiva. Upravo zato Marxova analiza eksploatacije i viška vrijednosti nije samo povijesno važna, nego i danas izrazito upotrebljiva.

Može se zato reći da pojmovi **eksploatacije** i **viška vrijednosti** predstavljaju jezgru Marxove kritike kapitalizma. Oni pokazuju da nejednakost nije samo slučajna posljedica tržišta, nego strukturni odnos ugrađen u samu logiku proizvodnje. Radnik ne biva eksploatiran samo onda kada je posebno loše plaćen ili brutalno tretiran, nego već samim time što proizvodi više vrijednosti nego što mu se vraća. Upravo zato je eksploatacija za Marxa osnovni mehanizam kojim se reproducira klasna dominacija kapitala nad radom.

Na kraju, može se zaključiti da Marxova analiza eksploatacije i viška vrijednosti nije važna samo zato što objašnjava profit, nego zato što kroz profit razotkriva čitavu društvenu strukturu kapitalizma. Ona pokazuje kako su povezani rad, vlasništvo, klasa i moć. Pokazuje i zašto klasni sukob nije samo politička ili ideološka pojava, nego izraz duboko ukorijenjene ekonomske i društvene napetosti. Upravo zato je ova tema prirodni nastavak analize klasa i klasnog sukoba, ali i uvod u sljedeće važne teme: državu, birokraciju, ideologiju i širi oblik klasne dominacije u društvu.

10. Država, birokracija i ideologija

Jedan od najvažnijih razloga zbog kojih je Marx ostao trajno važan za sociologiju jest to što nije društvo promatrao samo kroz ekonomiju u užem smislu, nego je pokazao kako su s ekonomskim odnosima duboko povezani i **država, birokracija i ideologija**. Drugim riječima, odnosi vlasništva, rada i eksploatacije ne održavaju se sami od sebe. Oni se učvršćuju kroz političke institucije, administrativne mehanizme i sustave ideja koji određeni društveni poredak prikazuju kao prirodan, razuman ili opći. Upravo tu Marxova sociologija postaje osobito snažna: pokazuje da se klasni odnosi ne održavaju samo ekonomskom prisilom, nego i političkom organizacijom i ideološkom legitimacijom.

10.1. Država kao izraz klasnih interesa

Za Marxa država nije neutralni arbitar koji stoji iznad društva i jednako zastupa interese svih njegovih članova. Naprotiv, država je prije svega povezana s postojećim odnosima moći i vlasništva. U prezentaciji je to vrlo jasno sažeto poznatom formulacijom da je država „ured koji vodi zajedničke poslove čitave buržoazije”. Time Marx želi reći da moderna država, unatoč jeziku općeg interesa, u temelju osigurava uvjete opstanka i reprodukcije kapitalističkog poretka. To ne znači da svaki državni čin izravno i mehanički služi pojedinom kapitalistu, nego da država kao cjelina djeluje unutar strukture društva u kojoj dominira kapitalistička klasa i njezini interesi.

Važno je odmah izbjeći pojednostavljenje. Marx ne tvrdi da država nema nikakvu institucionalnu složenost niti da je samo puka marioneta jedne klase. Ono što tvrdi jest da se država ne može razumjeti izvan klasnih odnosa u društvu. Pravo, administracija, porezi, policija, vojska, regulacija tržišta, javne politike i političke odluke odvijaju se u okviru društva koje je već strukturirano odnosima vlasništva i rada. U tom smislu država nije izvan klasnog društva, nego je jedan od njegovih ključnih organizacijskih oblika.

Možda je ovaj dio najlakše objasniti ovako: država može nastupati u ime svih građana, ali sociološki moramo pitati **čiji se interesi dugoročno stabiliziraju kroz njezino djelovanje**.

Ako pravni poredak štiti privatno vlasništvo nad sredstvima za proizvodnju, ako političke odluke osiguravaju uvjete akumulacije kapitala, ako se ekonomske krize rješavaju tako da se spašavaju veliki sustavi, a troškovi prebacuju na rad i javnost, tada Marxova sumnja prema neutralnosti države postaje vrlo razumljiva.

10.2. Birokracija

Marxova analiza **birokracije** posebno je zanimljiva jer pokazuje da on ne vidi državu samo kao pravno-politički aparat, nego i kao specifičan administrativni i društveni sloj. U *Kritici Hegelove filozofije državnog prava* birokraciju opisuje kao „zatvoreno društvo u državi”, obilježeno korporativnim duhom, formalizmom i sklonošću da samu sebe smatra krajnjim ciljem države. To je vrlo snažna formulacija, jer pokazuje da birokracija za Marxa nije samo tehnički aparat upravljanja, nego struktura koja razvija vlastitu logiku i vlastiti interes.

Time Marx otvara jednu temu koja će kasnije postati iznimno važna i kod Webera i kod suvremene sociologije organizacija: administrativni aparat lako može početi djelovati kao da postoji radi samoga sebe. Umjesto da bude sredstvo općeg upravljanja i koordinacije, birokracija može postati formalistička, zatvorena, samoreferentna i udaljena od stvarnih ljudskih potreba. Ona se tada ne ponaša kao servis zajednice, nego kao poseban svijet pravila, procedura i statusa.

Kada građanin ili student godinama prolazi kroz administrativne postupke u kojima nitko ne vidi konkretnu osobu, nego samo “predmet”, “broj”, “zahtjev” ili “slučaj”, tada vrlo jasno osjeti ono što Marx misli pod birokratskim formalizmom. Problem nije samo u sporosti, nego i u tome što aparat koji bi trebao služiti ljudima često djeluje kao da služi očuvanju vlastite procedure. U tom smislu Marxova kritika birokracije ostaje vrlo aktualna.

10.3. Ideologija u širem smislu

Pojam **ideologije** jedan je od najutjecajnijih Marxovih doprinosa društvenoj teoriji. U širem smislu, ideologija kod Marxa može označavati cjelinu **duhovne proizvodnje**, odnosno nadgradnju: moral, religiju, pravo, filozofiju, politiku, znanost i druge oblike svijesti. To znači da ideologija u širem značenju nije samo “laž”, nego označava područje ideja, vrijednosti, pojmova i interpretacija kroz koje ljudi razumiju svijet i svoj položaj u njemu. U tom smislu ideologija je dio društvene nadgradnje i ne može se odvojiti od materijalnih uvjeta života.

Ovdje je važno naglasiti da Marx ne misli kako su ideje nevažne. Naprotiv, ideje su vrlo važne, ali ih ne treba promatrati kao samostalnu sferu koja lebdi iznad društva. One nastaju u konkretnim društvenim odnosima i s njima su povezane. Upravo zato se ideologija ne može razumjeti izvan klasne strukture društva.

10.4. Ideologija u užem smislu: lažna ili iskrivljena svijest

U užem i mnogo poznatijem smislu, ideologija kod Marxa označava **iskrivljenu ili lažnu svijest**. To znači da ideologija prikazuje jedan povijesno i klasno određen poredak kao prirodan, univerzalan i opći. Interesi jedne društvene skupine, osobito vladajuće klase, prikazuju se kao interesi cijeloga društva. Time ideologija ne služi samo objašnjavanju svijeta, nego i njegovu opravdavanju. Ona čini da postojeći odnosi moći, vlasništva i nejednakosti izgledaju normalno, nužno ili pravedno. Upravo je to srž Marxove kritike ideologije.

Drugim riječima, ideologija djeluje onda kada se povijesno proizvedeni odnosi predstavljaju kao prirodni zakon. Primjerice, ako se golema društvena nejednakost tumači kao “normalna posljedica sposobnosti”, ako se eksploatacija rada prikazuje kao “prirodna nagrada za poduzetništvo”, ako se interesi kapitala predstavljaju kao interesi svih, tada djeluje ideologija u Marxovu smislu. Ona ne mora nužno biti otvorena propaganda; često je mnogo snažnija upravo onda kada djeluje kao zdravorazumsko, samorazumljivo tumačenje društva.

Prepoznatljivi primjeri:

- tvrdnja da “svatko uspije ako dovoljno radi”, bez obzira na klasne uvjete, može funkcionirati ideološki ako prikriva stvarnu neravnomjernu raspodjelu mogućnosti
- tvrdnja da je postojeći poredak “jedini mogući” također može imati ideološku funkciju
- predstavljanje privatnog interesa kao općeg interesa klasičan je oblik ideološke operacije

10.5. Klasna ideologija

Posebno važan oblik ideologije kod Marxa jest **klasna ideologija**. To je situacija u kojoj interesi vladajuće klase prerastaju u iluziju da predstavljaju svijest cjeline. U prezentaciji je to izrečeno vrlo precizno: klasna ideologija prerasta u iluziju da je svijest cjeline i opravdava opće otuđenje kao prirodni zakon. To znači da klasna dominacija ne djeluje samo silom i ekonomskom ovisnošću, nego i kroz oblikovanje svijesti. Ljudi tada ne prihvaćaju poredak samo zato što su prisiljeni, nego i zato što ga doživljavaju kao prirodan, normalan i neizbježan.

To je jedan od Marxovih najdubljih socioloških uvida. Vladajuća klasa ne vlada samo vlasništvom i političkom moći, nego i time što njezin pogled na svijet može postati opći pogled na svijet. Upravo zato je ideologija toliko važna: ona održava društveni poredak ne samo izvana, nego i iznutra, kroz način na koji ljudi misle, osjećaju i tumače vlastiti položaj.

Ovdje se jasno vidi i zašto su država, birokracija i ideologija kod Marxa tako povezani. Država organizira i stabilizira postojeće odnose moći, birokracija ih administrativno provodi i formalizira, a ideologija ih predstavlja kao opće, prirodne i legitimne. Zajedno čine sklop kroz koji se klasni poredak održava i reproducira.

10.6. Zašto je ova cjelina sociološki važna

Marxova analiza države, birokracije i ideologije ostaje sociološki važna zato što pokazuje da društvena dominacija nije samo pitanje ekonomskog posjedovanja. Ona se održava i kroz političke institucije, administrativne aparate i sustave značenja. To je jedan od razloga zašto je Marx toliko utjecao na kasniju kritičku teoriju, sociologiju države, političku sociologiju i sociologiju ideologije.

Njegova analiza nas uči da:

- država nije nužno neutralna
- birokracija nije samo tehnički aparat
- ideje nisu nevine ni odvojene od društvene strukture
- i da se moć održava ne samo prisilom, nego i legitimacijom

To je iznimno važna pouka za sociologiju: društvo ne treba promatrati samo kroz ono što je vidljivo u raspodjeli dobara i rada, nego i kroz načine na koje se ta raspodjela politički organizira i simbolički opravdava.

Može se zato reći da Marx ovom cjelinom dovršava jednu od svojih najvažnijih socioloških operacija: pokazuje da kapitalizam nije samo ekonomski sustav, nego i politički i ideološki poredak. Tek kada zajedno vidimo proizvodnju, klase, državu, birokraciju i ideologiju, možemo razumjeti kako se društvena dominacija doista održava.

11. Marxovo poimanje zajednice i mogućeg drukčijeg društva

Jedna od važnih, a često nedovoljno isticanih dimenzija Marxove misli jest njegovo poimanje **zajednice** i mogućnosti drukčijeg društvenog uređenja. Marx nije bio samo kritičar kapitalizma, eksploatacije i klasnih odnosa, nego i mislilac koji je pokušavao zamisliti povijesni horizont u kojem bi čovjek mogao živjeti slobodnije, manje otuđeno i u stvarnijem zajedništvu s drugima. Upravo zato njegova teorija nije samo razotkrivanje postojećeg društva, nego i promišljanje mogućnosti njegova prevladavanja.

Za Marxa je velika većina dosadašnje povijesti obilježena onim što bismo mogli nazvati **prividnim zajednicama**. Ljudi žive zajedno, sudjeluju u istim institucijama, dijele jezik, običaje, prostor i politički poredak, ali to još ne znači da žive u istinskoj zajednici. U klasnim društvima zajednica je uvijek opterećena nejednakošću, dominacijom i otuđenjem. Ljudi su povezani, ali ne kao slobodna i ravnopravna bića, nego kroz odnose ovisnosti, vlasništva, prisile i interesa. Upravo zato Marx smatra da se pod postojećim društvenim uvjetima zajedništvo često pojavljuje samo kao privid: kao formalna pripadnost, a ne kao stvarna ljudska povezanost.

Marxov ideal budućeg društva nije naprosto tehnička preraspodjela dobara niti samo promjena političke vlasti. U dubljem smislu, riječ je o mogućnosti nastanka **stvarne zajednice**. To znači društvenih odnosa u kojima ljudi više ne stoje jedni prema drugima kao konkurenti, vlasnici i nevlasnici, gospodari i podređeni, nego kao slobodno povezani pojedinci koji zajednički uređuju uvjete vlastitog života. U prezentaciji je to vrlo lijepo naznačeno kroz formulaciju da je cilj društvenog kretanja “stvarna zajednica”, odnosno oblik udruživanja u kojem čovjek postaje doista slobodan i slobodno razvija svoju generičku bit.

Ovdje je važno uočiti da za Marxa sloboda nije prvenstveno individualistička ideja u smislu “svatko za sebe”, nego se ostvaruje upravo kroz drukčije društvene odnose. Čovjek može biti istinski slobodan tek onda kada društveni uvjeti više ne proizvode otuđenje, eksploataciju i klasnu podčinjenost. Drugim riječima, Marx ne zamišlja slobodu kao bijeg iz društva, nego kao mogućnost da društvo bude uređeno tako da razvoj jednog čovjeka ne stoji protiv razvoja drugoga. To je vrlo važna točka: istinska zajednica nije ukidanje individualnosti, nego upravo uvjet njezina punijeg razvoja.

U tom smislu buduće društvo kod Marxa povezano je s nekoliko velikih ideja: **ukidanjem eksploatacije, ukidanjem klasnih odnosa, podruštvljenjem proizvodnje** i prevladavanjem otuđenja. U takvom društvu sredstva za proizvodnju više ne bi bila privatno vlasništvo male klase, nego bi bila pod društvenom kontrolom. Time bi nestao temeljni odnos u kojem jedni prisvajaju rad drugih. Marx taj horizont ponekad opisuje kao “slobodno besklasno

udruživanje”, odnosno oblik zajedničkog života u kojem društveni odnosi više nisu organizirani oko privatne akumulacije profita, nego oko zajedničkih ljudskih potreba i mogućnosti razvoja.

Važno je također naglasiti da Marxovo poimanje zajednice nije nostalgija za nekom izgubljenom organskom cjelinom prošlosti. On ne idealizira prethodne oblike društva, jer i oni za njega sadrže dominaciju, ograničenost i nerazvijenost ljudskih mogućnosti. Njegov pogled je povijesno usmjeren unaprijed. Buduća zajednica nije povratak na staro, nego kvalitativno drukčiji oblik društvenih odnosa koji postaje moguć tek nakon povijesnog razvoja proizvodnih snaga i osvještavanja proturječja klasnog društva. Drugim riječima, stvarna zajednica nije romantični povratak izgubljenoj blizini, nego povijesni projekt prevladavanja otuđenih društvenih odnosa.

Tu je važno povezati ovu temu s onim što smo ranije govorili o radu i generičkom biću. Ako je čovjek po svojoj biti stvaralačko, društveno i rodno biće, tada društvo u kojem je rad otuđen, a odnosi među ljudima posredovani profitom i klasnom dominacijom ne može biti prostor punog ljudskog ostvarenja. Buduće, drukčije društvo za Marxa zato nije važno samo kao ekonomski model, nego kao mogućnost da čovjek ponovno uspostavi smisleniji odnos prema svome radu, prema drugim ljudima i prema samome sebi. To je zapravo najdublji smisao njegova poimanja zajednice.

Za Marxa dobro društvo nije samo ono u kojem ima manje siromaštva, nego ono u kojem ljudi više ne žive jedni drugima kao sredstva, prepreke ili konkurencija, nego kao stvarni sudionici zajedničkog ljudskog svijeta. U tom smislu njegova ideja zajednice može se čitati i kao radikalna kritika društva koje je formalno povezano, ali duboko razlomljeno interesima, nejednakošću i otuđenjem.

Naravno, ostaje otvoreno pitanje koliko je Marx dovoljno precizno razradio konkretne institucionalne oblike takvog budućeg društva. Često je mnogo snažniji u kritici postojećeg nego u razradi budućeg. Ipak, kao sociološka i filozofska ideja, pojam stvarne zajednice ostaje iznimno važan. On pokazuje da Marx ne misli samo u kategorijama sukoba i revolucije, nego i u kategorijama ljudskog oslobođenja, zajedništva i mogućnosti jednog manje otuđenog svijeta.

Može se zato reći da Marxovo poimanje zajednice zaokružuje njegovu kritiku kapitalizma na dubljoj razini. Kapitalizam nije problematičan samo zato što proizvodi ekonomsku nejednakost, nego i zato što razara mogućnost stvarnog zajedničkog života. Buduće društvo zato za Marxa ne znači samo drukčiju raspodjelu dobara, nego i mogućnost da se čovjek ponovno potvrdi kao slobodno, društveno i stvaralačko biće među drugim ljudima.

12. Marxovo poimanje umjetnosti

Iako se Karl Marx najčešće povezuje s analizom rada, klase, eksploatacije i kapitalizma, njegova misao zahvaća i pitanje **umjetnosti**, ljepote i stvaralaštva. To je posebno važno jer pokazuje da Marx nije samo teorijski usmjeren na ekonomsku kritiku društva, nego i na pitanje što znači ljudski živjeti i stvarati izvan otuđenja. Umjetnost je za njega važna upravo zato što otvara prostor u kojem čovjek ne djeluje samo iz nužde, nego iz stvaralačke slobode. U tom smislu Marxovo poimanje umjetnosti duboko je povezano s njegovom antropologijom rada i pojmom čovjeka kao rodnog bića.

U temelju Marxova razumijevanja umjetnosti nalazi se ideja da čovjek nije samo biće koje proizvodi sredstva za preživljavanje, nego biće koje može stvarati i **prema zakonima ljepote**. U prezentaciji je sačuvana upravo ta važna misao: životinja oblikuje samo po mjeri i potrebi vlastite vrste, dok čovjek zna proizvoditi prema mjeri svake vrste i zna predmetu dati njegovu inherentnu mjeru; čovjek oblikuje i prema zakonima ljepote. Ova misao vrlo jasno pokazuje što je za Marxa posebno ljudsko. Čovjek ne radi samo zato da bi održao život, nego može raditi stvaralački, slobodno, oblikovati svijet izvan neposredne nužde i u njega unositi sklad, smisao i ljepotu. Upravo zato je umjetnost za Marxa važan izraz ljudske posebnosti.

Marxovo poimanje umjetnosti treba povezati s njegovom idejom da čovjek prirodu ne uzima samo kao nešto vanjsko i dano, nego je kroz vlastitu praksu **prisvaja i očovječuje**. U prezentaciji se citira Biljana Kašić, koja dobro sažima tu logiku: ljudsko odnošenje spram prirode, koje rezultira očovječenom prirodom, odvija se prema zakonima ljepote time što čovjek, prisebljujući prirodu radi nje same, dovodi sebe u suglasje s njezinom biti. Drugim riječima, umjetnost nije za Marxa samo posebna kulturna aktivnost, nego jedan od najviših oblika odnosa čovjeka i svijeta, u kojem se ljudska stvaralačka moć pokazuje u najčišćem obliku.

U tom smislu umjetnost je posebno važna jer pokazuje mogućnost **neotuđenog rada**. U većini povijesnih oblika društva, osobito u kapitalizmu, rad je za Marxa obilježen prisilom, nuždom i podređenošću vanjskim ciljevima. Čovjek radi zato što mora, a ne zato što se kroz rad slobodno potvrđuje. Umjetnost je iznimna jer u njoj rad može postati slobodniji, stvaralački i samopotvrđujući. U prezentaciji se upravo zato kaže da umjetnost nije samo posebna sfera proizvodnje, nego prostor izmirenja proizvodnje i samoproizvodnje, prirode i rada, te da je jedino u umjetnosti rad doista neotuđen, jer je riječ o istinskoj proizvodnji nove zbilje i povratku cjelini čovjeka kao rodnog i radnog bića. To je iznimno snažna misao: umjetnost otkriva što bi ljudski rad mogao biti kada ne bi bio sveden na prisilu i eksploataciju.

Ovdje se vidi i zašto Marxovu misao ne smijemo svesti samo na ekonomiju. Ako je rad u kapitalizmu otuđen, tada umjetnost pokazuje mogućnost rada koji nije samo sredstvo opstanka, nego i izraz ljudske slobode. Upravo zato umjetnost kod Marxa ima gotovo antropološki status: ona pokazuje čovjeka u njegovoj mogućnosti da stvara svijet ne samo radi koristi, nego i radi oblika, smisla i ljepote. U tome leži njezina posebna vrijednost.

Važno je također naglasiti da Marx umjetnost ne razumije kao nešto potpuno odvojeno od društvenih uvjeta života. Umjetnost i sama nastaje u određenim povijesnim okolnostima, pod utjecajem društvenih odnosa, klasne strukture i opće razine razvoja društva. No unatoč toj društvenoj uvjetovanosti, umjetnost ima posebno mjesto jer može izražavati dimenziju ljudske stvaralačke slobode koja nadilazi neposrednu ekonomsku funkcionalnost. U tome se vidi i jedna od najljepših napetosti Marxove misli: iako polazi od materijalnih uvjeta života, on ne reducira čovjeka na golo preživljavanje. Naprotiv, upravo kroz umjetnost pokazuje da je čovjek biće koje teži višem obliku samopotvrđivanja

U najvećem dijelu života ljudi rade jer moraju: da bi preživjeli, platili račune, održali egzistenciju. No kada čovjek stvara umjetničko djelo, kada piše, slika, sklada, oblikuje ili izražava nešto što nadilazi puku funkcionalnost, tada rad poprima drugačije značenje. On postaje izraz onoga što bi Marx nazvao ljudskom generičkom biti. U tom smislu umjetnost pokazuje ne samo što čovjek jest, nego i što bi mogao biti u manje otuđenom društvu.

Može se zato reći da Marxovo poimanje umjetnosti zaokružuje njegovu antropologiju na osobito lijep način. Ako su rad, povijest i zajednica temeljne dimenzije čovjekova života, onda umjetnost pokazuje njihov najviši, slobodniji i manje otuđeni oblik. Ona nije samo estetski dodatak društvu, nego važan pokazatelj čovjekove sposobnosti da oblikuje svijet ne samo prema nuždi, nego i prema slobodi i ljepoti. Upravo zato ova tema ima posebno mjesto u cjelini Marxove misli: ona nas podsjeća da Marx nije samo mislilac konflikta i eksploatacije, nego i mislilac stvaralaštva i ljudske mogućnosti.

13. Marxov doprinos sociologiji kao znanosti

Karl Marx pripada uskom krugu autora bez kojih je gotovo nemoguće zamisliti razvoj sociologije kao ozbiljne znanstvene discipline. Njegov doprinos nije važan samo zato što je ponudio niz utjecajnih pojmova, nego prije svega zato što je društvo naučio promatrati kao **povijesnu, strukturiranu i konfliktno obilježenu cjelinu**. Marx sociologiji nije dao samo jednu teoriju među mnogima, nego jedan poseban način mišljenja: društvo se ne smije razumjeti kao prirodan, neutralan i samorazumljiv poredak, nego kao povijesni proizvod ljudske djelatnosti, rada, vlasništva, moći i sukoba. Upravo u tome leži njegova trajna znanstvena važnost.

Prvi veliki Marxov doprinos sociologiji jest to što je u središte društvene analize postavio **konflikt**. Za razliku od teorijskih perspektiva koje društvo prije svega tumače kroz red, integraciju i stabilnost, Marx pokazuje da je društvo duboko obilježeno suprotstavljenim interesima i odnosima moći. U tom smislu konflikt nije za njega devijacija ni iznimka, nego jedan od osnovnih pokretača društvene dinamike. Posebno je važno što konflikt ne objašnjava psihološki ili moralno, nego strukturno: on proizlazi iz položaja ljudi u proizvodnji, iz odnosa prema vlasništvu i iz raspodjele društvene moći. Time Marx otvara cijelu jednu veliku tradiciju konfliktne sociologije koja će kasnije obuhvatiti brojne autore i pravce.

Drugi važan doprinos jest njegova analiza **klasa i društvene nejednakosti**. Marx među prvima pokazuje da društvene razlike nisu samo individualne razlike u sposobnosti, trudu ili uspjehu, nego odnosi koji proizlaze iz društvene strukture. Klasa za njega nije samo skup ljudi sličnih prihoda, nego društvena skupina određena položajem u proizvodnji i odnosom prema sredstvima za proizvodnju. Time sociologiji daje snažan alat za razumijevanje nejednakosti kao strukturne pojave, a ne samo kao niza pojedinačnih sudbina. Njegovo razlikovanje kapitalista, radnika i drugih društvenih skupina, kao i razlika između klase po sebi i klase za sebe, ostaju trajno važne za svako ozbiljno sociološko promišljanje moći, rada i društvene podjele.

Treći veliki doprinos odnosi se na pojmove **rada, otuđenja i eksploatacije**. Marx pokazuje da rad nije samo gospodarska aktivnost, nego temeljna ljudska i društvena djelatnost kroz koju čovjek oblikuje svijet i samoga sebe. Upravo zato je otuđenje rada jedan od najdubljih problema modernoga društva. Čovjek u određenim društvenim uvjetima može živjeti u svijetu koji sam proizvodi, a da mu taj svijet postaje stran. Slično tome, pojam eksploatacije otkriva da kapitalistički odnosi nisu samo pravno slobodna razmjena, nego sustav u kojem jedna klasa prisvaja višak vrijednosti koji stvara rad druge klase. Time Marx sociologiji daje pojmove koji omogućuju razumijevanje rada ne samo kao funkcionalne nužnosti društva, nego i kao područja moći, nepravde i gubitka ljudske samopotvrde.

Četvrti važan doprinos jest Marxova analiza **ideologije**. On pokazuje da se društveni poredak ne održava samo ekonomijom i prisilom, nego i sustavima ideja koji postojeće odnose prikazuju kao prirodne, legitimne i opće korisne. Ideologija u tom smislu nije samo skup pogrešnih mišljenja, nego način na koji interesi određene društvene skupine mogu biti predstavljeni kao interesi cijelog društva. Time Marx otvara cijelo područje sociologije znanja, sociologije ideologije i kritike lažne svijesti. Pokazuje da društvenu stvarnost nije dovoljno promatrati samo na razini vidljivih institucija, nego i kroz načine na koje se ona simbolički opravdava i prirodizira.

Peti doprinos jest njegov **historijski način mišljenja društva**. Marx među najvažnijim klasičnim autorima pokazuje da društvo nije statična tvorevina, nego povijesno promjenjiv poredak. Društvene formacije nastaju, razvijaju se, ulaze u krize i nestaju. Način proizvodnje, podjela rada, oblici vlasništva i klasni odnosi mijenjaju se kroz povijest, a s njima se mijenjaju i institucije, ideologije i politički poredak. Time Marx sociologiji daje duboku svijest o povijesnosti društvenih struktura. Ono što postoji nije nužno ni vječno; ono je proizvod povijesti i stoga može biti i promijenjeno. Upravo je ta povijesna perspektiva jedan od razloga zbog kojih je Marx ostao nezaobilazan i izvan uskog kruga marksističkih autora.

Šesti važan doprinos tiče se same **metode sociološkog mišljenja**. Marx pokazuje da društvene pojave ne treba promatrati površinski, nego kroz njihove unutarnje odnose, proturječja i materijalne uvjete. Njegova metoda analitičke apstrakcije kreće od zamišljene cjeline, zatim ide prema dijelovima iz kojih je ta cjelina sastavljena, a potom se vraća prema konkretnoj cjelini kao "bogatoj sveukupnosti mnogih odredaba i odnosa". Time Marx sociologiji daje važnu pouku: društvo se ne može razumjeti ni iz izoliranih činjenica ni iz pukih apstrakcija, nego kroz analizu odnosa između dijelova i cjeline.

Marxov doprinos sociologiji kao znanosti važan je i zato što je trajno otvorio pitanje **odnosa između znanja i društvene stvarnosti**. Njegova misao nikada nije neutralistička u smislu ravnodušnog promatranja svijeta. Ona polazi od uvjerenja da razumjeti društvo znači i razotkriti odnose dominacije, nejednakosti i prikrivenog interesa. Time je snažno utjecao na kasniju kritičku sociologiju, sociologiju moći, sociologiju države, sociologiju rada i čitav niz drugih disciplina. Čak i kada se današnji sociolozi ne slažu s njegovim rješenjima, vrlo često i dalje rade unutar pitanja koja je on postavio: tko posjeduje, tko radi, tko prisvaja, tko odlučuje i kako se postojeći poredak opravdava.

Naravno, Marxova teorija nije ostala bez kritika. Zamjeralo mu se prenaplašavanje ekonomskih odnosa, pojednostavljen prikaz tijeka povijesti, nedovoljno uvažavanje složenosti modernih društava i ponekad pretjerano povjerenje u revolucionarnu ulogu radničke klase. U prezentaciji su naznačene i znanstvene i političke kritike, uključujući pitanje prenaplašenosti ekonomskog područja, pojednostavljenja društvene složenosti i problematičnih političkih implikacija. No upravo i te kritike svjedoče o veličini njegova utjecaja: Marx nije autor kojega se može jednostavno zaobići ili svesti na fusnotu povijesti ideja. S njim se mora ozbiljno razgovarati, bilo kroz prihvaćanje, korekciju ili kritiku.

Može se zato reći da je Marxov doprinos sociologiji kao znanosti višestruk i trajan. On je sociologiji dao:

- konflikt kao ključno načelo razumijevanja društvene dinamike
- klasu kao temeljnu kategoriju društvene nejednakosti
- rad kao središnji pojam ljudskog i društvenog života

- otuđenje kao duboki opis modernog gubitka ljudskosti
- eksploataciju kao strukturalni odnos prisvajanja tuđeg rada
- ideologiju kao mehanizam legitimacije dominacije
- i povijesnu perspektivu bez koje se društvo ne može razumjeti kao promjenjiva stvarnost

Upravo zato Marx ostaje jedan od utemeljitelja sociologije. Ne zato što je dao konačne odgovore na sva pitanja, nego zato što je među prvima s tolikom snagom pokazao da društvo treba analizirati kao povijesni poredak rada, moći, sukoba i mogućnosti promjene. Bez Marxa sociologija bi bila siromašnija za jedan od svojih najvažnijih jezika: jezik kojim mislimo nejednakost, konflikt, dominaciju i društvenu transformaciju.

Na kraju se može reći da je Marxov doprinos sociologiji kao znanosti upravo u tome što je društvo učinio **vidljivim u njegovoj dubinskoj strukturi**. Pokazao je da iza svakodnevnoga života, institucija i ideja stoje odnosi rada, vlasništva, klase i moći. Time je sociologiji dao ne samo važne pojmove, nego i hrabrost da društvo ne prihvaća onakvim kakvim se predstavlja, nego da ga kritički analizira u njegovim stvarnim proturječjima.

14. Zaključak

Karl Marx ostaje jedan od temeljnih autora sociologije zato što je među prvima društvo analizirao kao **povijesnu, konfliktnu i strukturiranu cjelinu**. Pokazao je da društveni poredak nije prirodan ni neutralan, nego oblikovan načinom proizvodnje, odnosima vlasništva, klasnim položajima i sukobima interesa. Time je sociologiji dao jedan od njezinih najvažnijih trajnih uvida: iza prividno normalnog i samorazumljivog društvenog života često stoje duboki odnosi moći, nejednakosti i dominacije.

Posebna snaga Marxove misli leži u tome što je povezao više razina društvene analize u jednu cjelinu. Rad, otuđenje, klasa, eksploatacija, ideologija, država i povijesna promjena kod njega nisu odvojene teme, nego međusobno povezani aspekti istog društvenog svijeta. Upravo zato Marx nije važan samo kao kritičar kapitalizma 19. stoljeća, nego i kao autor čiji pojmovi i danas pomažu razumjeti društvene nejednakosti, nesigurne oblike rada, političku moć ekonomskih elita, ideološka opravdanja postojećeg poretka i trajnu napetost između ljudskih mogućnosti i društvenih ograničenja.

Istodobno, Marxova teorija nikada nije ostala bez ozbiljnih i teorijski utemeljenih kritika. Najčešće mu se prigovara **prenaglašenost ekonomske dimenzije društva**, odnosno sklonost da se pravo, politika, kultura i religija tumače pretežno iz odnosa proizvodnje. Kritizira ga se i zbog **pojednostavljenog prikaza povijesnog razvoja**, jer stvarna društva često pokazuju mnogo složenije obrasce nego što ih dopušta shema sukcesije društveno-ekonomskih formacija. Nadalje, osporavana je i njegova pretpostavka o **revolucionarnoj ulozi radničke klase**, budući da se povijesni razvoj modernih društava nije uvijek kretao u smjeru koji je Marx očekivao. Uz to, brojni autori upozoravali su da Marx nedovoljno zahvaća autonomiju politike, nacije, religije, roda, etniciteta i drugih dimenzija društvenog života koje se ne mogu svesti samo na klasu i ekonomiju.

No upravo činjenica da te kritike ne prestaju pokazuje koliko je Marx ostao **svevremenski utjecajan i nezaobilazan**. S Marxom se sociologija neprestano spori, ali ga ne može napustiti. On nije autor koji je ostao važan samo zato što pripada povijesti sociologije, nego zato što i

dalje prisiljava društvenu teoriju da odgovara na pitanja koja je on otvorio: tko posjeduje, tko radi, tko prisvaja, tko odlučuje i kako se postojeći društveni poredak održava i opravdava. Upravo u tome leži njegov trajni doprinos sociologiji kao znanosti — u sposobnosti da društvo ne promatra površinski, nego u njegovoj dubinskoj strukturi, proturječjima i mogućnostima promjene.